

Atitikmenų ekvivalentiškumo problema paraleliniuose XVII a. žodynuose

Gintarė Judžentytė-Šinkūnienė,

Vilma Zubaitienė

Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas

Taikomosios kalbotyros institutas

Lietuvių kalbos katedra

gintare.judzentyte@ff.vu.lt,

vilma.zubaitiene@ff.vu.lt

STRAIPSNYJE TIRIAMĖ XVII a. Mažosios Lietuvos, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Latvijos paraleliniai žodynai: rankraštiniis anoniminius *Lexicon Lithuanicum* (XVII a. pab.) ir Georgo Mancelio *Lettus* (1638) bei Konstantino Sirvydo *Dictionarium trium linguarum* (1642) ir Georgo Elgerio *Dictionarium Polono-Latino-Lottauicum* (1683). Pasirinkti du dvikalbiai vokiečių–lietuvių resp. latvių kalbų ir du trikalbiai lenkų–lotynų–lietuvių resp. latvių kalbų žodynai. Siekiama iširti lietuvių ir latvių kalbų atitikmenų ekvivalentiškumą XVII a. paraleliniuose žodynuose, t. y. atskleisti, kiek ir ar atspindima kitos kalbos antraštinio žodžio (žodžio junginio) reikšmė. Įgyvendinant užsibrėžtą tikslą, straipsnyje nustatoma, kokie atitikmenys (dariniai, adaptuoti skoliniai, perifrazės, sinonimai) parenkami, t. y. atkreipiamas dėmesys į formaliąją atitikmenų raišką. Jei ekvivalentų pateikiama daugiau, tiriama sisteminiai santykiai tarp jų. Toliau bandoma skirti atitikmenų tipus pagal jais atskleidžiamą semantinę turinį: atitikmenys, atitinkantys ar iš dalies atitinkantys reikšmę; taip pat atitikmenys, kurie tik paaiškina pagrindinės kalbos žodžiu reiškiamą sąvoką. Semantinis atitikmenų turinys analizuojamas teminėmis grupėmis, siekiant atspindėti, kokias savas ir svetimas realijas įvardijančius žodžius įtraukė pirmų-

jų žodynų autoriai. Taip pat tirama antraštinių žodžių (vokiečių, lenkų kalbų) įtaka lietuvių ir latvių kalbų atitikmenims bei lietuviškų ir latviškų atitikmenų paraleliniuose žodynuose panašumai bei skirtumai verčiant tuos pačius kitų kalbų (vokiečių ir lenkų) antraštinius žodžius ar frazes.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: ekvivalentiškumas, formalioji raiška, latvių kalba, lietuvių kalba, paraleliniai žodynai, semantinis turinys, senoji raštija.

1. Įvadas

Stripsnyje tiriami pirmieji Mažosios Lietuvos, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Latvijos paraleliniai žodynai: rankraštinis anoniminis *Lexicon Lithuanicum* (XVII a. pab.) (toliau tekste – Lex)¹ ir Georgo Mancelio *Lettus* (1638) (toliau tekste – L 1638) bei Konstantino Sirvydo *Dictionarium trium linguarum* (1642) (toliau tekste – SD 1642) ir Georgo Elgerio *Dictionarium Polono-Latino-Lottaicum* (1683) (toliau tekste – ED 1683). Pasirinkti du dvikalbiai vokiečių–lietuvių resp. latvių kalbų žodynai ir du trikalbiai lenkų–lotynių–lietuvių resp. latvių kalbų žodynai, kuriuose pateikiami atitikmenys lietuvių ar latvių kalbomis.

Manoma, kad Mažojoje Lietuvoje rašyti žodynus paskatino 1639 m. *Recessus generalis* (Visuotinis potvarkis), kuriame bažnytinė vyriausybė, apibendrinusi lietuviškų valsčių vizitacijos rezultatus, įpareigojo lietuvių kalbą mokančius kunigus išleisti Bibliją, parengti postilę, katekizmą, giesmyną, lietuvių kalbos gramatiką ir sunkiausiai bei dažniausiai vartojamų žodžių žodyną (plačiau žr. Drotvinas 1987, 7–13). Iki šių dienų yra išlikęs rankraštinis XVII a. vidurio žodynas Lex, kuris tiksliau datuojamas pagal vandenženklis: žodynas rengtas tarp 1632 ir 1658 m. Vokiečių kalbos antraštinę sudaro apie 9 200 žodžių, o

¹ Dėl žodyno autorystės ir datavimo, žr. Drotvinas 1987, 7–16.

lietuviškų atitikmenų yra apie 7 200 (MLE 2, 801). Vincas Urbutis, ištyręs visus anoniminius rankraštinius XVII ir XVIII a. žodynus, iškėlė hipotezę, kad Lex atspindi (kaip nuorašas) tam tikrą prototipinį ankstesnį žodyną, į kurį, matyt, buvo įtrauktas ir veikiausiai neišlikęs Danieliaus Kleino žodynas. Iš religinių raštų remtasi 1625 m. išėjusiu Jono Rėzos dvikalbiu psalmynu *Psalteras Dowido* (Urbutis 1988, 204–214; Schiller 2006, 44–66) ir Baltramiejaus Vilento *Evangelijomis bei epistolomis* (Schiller 2009, 60–62).

Pirmąjį žodyną su latvių kalba (vokiečių–latvių kalbų žodyną) L 1638, kurio visas pavadinimas yra *LETTUS, Das ist Wortbuch / Sampt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache; Allen vnd jeden Außheimischen / die in Churland / Semgallen vnd Lettischem Liefflande bleiben / vnd sich redlich nehmen wollen / zu Nutze verfertigt / Durch GEORGIVM MANCELIVM Semgall. der H. Schrifft Licentiatum &c, Erster Theil. Cum Grat. & Priv. S. R. M. Svec. Gedruckt vnnnd verlegt zu Riga / durch GERHARD. Schröder / Anno M. DC. XXXVIII*, parašė vokiečių tautybės teologas Mancelis (1593–1654). Žodynas išspausdintas Rygoje. Mancelis jį parėngė XVII a. trisdešimtaisiais metais eidamas profesoriaus pareigas Tartu universitete (Zemzare 1961, 11). Žodynas buvo skirtas kitataučiams atvykėliams, norintiems išmokti latvių kalbos. 207 žodyno puslapiuose pateikta apie 6 000 žodžių. 191 puslapio antroji dalis *Phraseologia Lettica*, kaip žodyno papildymas, pasirodė tais pačiais metais Rygoje. Ši dalis sudaryta pagal temas, kaip buvo būdinga to meto leksikografijai. 51 skyriuje pateikiami žodžiai ir posakiai apibūdina gamtą, gyvenimą, požiūrį (Zemzare 1961, 14). Tuo pačiu metu parėngtas antrasis žodyno papildymas *Zehen Gespräche Deutsch und Lettisch* – 10 gyvąją kalba užrašytų pokalbių, kurie 1685 m. buvo išleisti pakartotinai (kartu su Georgo Dreselio gramatika). Pokalbių apimtis nedidelė – 55 oktavos formato puslapiai. Išleisti pokalbiai atspindėjo to meto valstiečių gyvenimą, nes autorius užrašė tai, ką buvo išgirdęs (Zemzare 1961, 15).

SD 1642 sudarytas remiantis Gregorijaus Knapijaus žodyno *Thesaurus polonolatinograecus, seu promptuarium linguae latinae et graecae...* (Krokuva, 1621, toliau tekste – KT 1621) lenkų–lotynų kalbų dalies antraštynu (Pakalka 1979). Kaip keitėsi SD 1642 antraštynas, yra nurodžiusi Halina Karaś. Jos nuomone, Sirvydas buvo linkęs į vieną leksikografinį straipsnį sudėti kelis Knapijaus pateikiamus straipsnius, taip pat atsirinko tuos straipsnius, kuriuose pateikiamos labiausiai įprastos žodžių reikšmės, neįtraukiama kai kurių fonetinių ir morfologinių variantų, neperrašomi senesni, regioninės vartosenos sinonimai ar reti žodžiai. Daugumą laisvųjų žodžių junginių straipsnių Sirvydas buvo linkęs atmesti (Karaś 2013).

ED 1683 yra sudarytas pagal Sirvydo žodyną: iš jo beveik be jokių pakeitimų yra paimtos lenkiškos ir lotyniškos dalys ir tik vietoj lietuviškų duoti latviški žodžiai. Urbutis neabejoja, kad iš visų Sirvydo žodynų leidimų Elgeriui artimiausias yra ketvirtasis (toliau tekste – SD 1677). Taip pat atkreipia dėmesį, kad pats Elgeris juo negalėjo pasinaudoti (mirė 1672 m.), todėl turėjęs remtis ankstesniu, trečiuoju leidimu, t. y. SD 1642. SD 1677 galėjo remtis tik žodyno redaktoriai, turėję tikslą pridėti lotyniškų žodžių gramatinių formų bei kalbos dalies pažymų (Urbutis 1963/2010, 98–99). Gintarė Judžentytė ir Vilma Zubaitienė, iš naujo atlikusios SD 1642 ir ED 1683 tekstologinę analizę, patvirtino, kad ED 1683 paskutinės redakcijos pagrindinis šaltinis yra SD 1677 (Judžentytė, Zubaitienė 2015). Kitame tų pačių autorių tyrime parodytos galimos dvi ED 1683 rašymo strategijos:

1. Elgeris pats rėmėsi SD 1642 ir pildė Knapijaus žodyno, tik ne pirmojo, o antrojo leidimo, išėjusio 1643 m. (toliau tekste – KT 1643), arba anonimine keleto leidimų susilaukusio žodynėlio *Synonyma seu Dictionarium Polonolatinum* (panašaus į 1669 m. leidimą) medžiaga. ED 1683 redaktoriai redagavo žodyną pagal SD 1677.
2. Elgeris rėmėsi tik SD 1642. ED 1683 redaktoriai redagavo žodyną pagal SD 1677 ir pagal KT 1643 arba *Synonyma*

(panašų į 1669 m. leidimą) (Judžentytė, Zubaitienė 2016, 55).

Taigi, kas buvo L 1638 ir Lex antraštynų prototipiniai žodynai (šaltiniai), nėra aišku. Sirvydas registruoti sudaryti pasirinko KT 1621 lenkų–lotynų kalbų dalį, tačiau ją sutrumpino. Elgeris rėmėsi SD 1677, kuris beveik nesiskiria nuo SD 1642.

Nagrinėjant senuosius paralelinius žodynus iki šiol daugiausia dėmesio skirta leksikografiniams metodams (analizuota antraštynų sudarymo specifika ir šaltinių įtaka, žodyno straipsnių pateikimo būdai, fonetinė, gramatinė ar semantinė informacija ir pan.) (Drotvinas 1987; Jakaitienė, Zubaitienė 2001; Hinze 1992; Schiller 2009, 38–45, 49–80). Dalis darbų skirta leksikos sluoksnių pagal kilmę, teminę grupę, darybą tyrimams: aiškintasi, kokių skolinių į žodynus patekė ir koks jų kiekybinis ar kokybinis santykis, tirta religijos, teisės, medicinos ir kt. sričių terminija, frazeologija (Balode 2002; Čepienė 2013, 157–188; Dini, Subačius 1999; Drotvinas 1987, 19–23; Eckert 1990; Giriūnienė 1970, 1975; Pakalka 1961, 281–299; Pakalka 1962, 221–226; Pakalka 1979, 55–72; Palionis 1981; Litevkienė 2011, Skardžius 1998; Skujiņa 2006). Senųjų žodynų medžiaga panaudojama darybos raidai (Drotvinas 1957, 1959; Ambrazas 1993, 2000, 2011), žodynų tarpusavio ryšiams ir galimai įtakai tirti (Schiller 2009, 2010; Schiller, Zubaitienė 2011; Zubaitienė 2010; Zubaitienė 2013). Žodynai, kaip pirmieji žodžių paminėjimo šaltiniai, įtraukti į *Senosios lietuvių kalbos etimologinį žodyną (Altlitauisches etymologisches Wörterbuch, toliau – ALEW)* ir *Senosios latvių kalbos žodyną (XVI–XVII a.)* (toliau – LVVV)².

Vincentas Drotvinas yra atkreipęs dėmesį, kad Lex pasitaiko atvejų, kai vokiškojo registro daiktavardžiai ir veiksmažodžiai verčiami dviem lietuviškais panašios darybos atitikmenimis (veiksmažodžiu be priešdėlio arba su dviem skirtingais priešdė-

² *Latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca (16.–17. gadsimts)*, <http://tezaurs.lv/lv/vvv/>.

liais, sudurtiniais daiktavardžiais, kurių vienas dėmuo sutampa, plg.: *bezwing[en] ap- pergalleti* [...] Lex 17a, *Poßenreißer Jûka-Szutkadarys* [...] Lex 68a (Drotvinas 1987, 19). Taip pat Lex autoriui kartais atrodė prasminga viename straipsnyje parodyti pamatinio žodžio ir vedinio santykius, plg. *auffkauffen papirkti, hinc* [= iš čia – aut. past.] *papirktojis*³. Drotvinas teigia, kad Lex „[d]auguma vokiečių kalbos registro žodžių verčiama į lietuvių kalbą plikais atitikmenimis – vienu ar keliais žodžiais (sinonimais, variantais) arba žodžių junginiais“ bei priduria: „*Lexicon Lithuanicum* vokiško registro ir jo lietuviškų atitikmenų koreliacija nagrinėtina kaip atskira žodyno leksikografijos metodo tema“ (Drotvinas 1987, 22). Lex vertiniai šiek tiek paanalizuoti Drotvino straipsnyje (1989), pvz., jo nuomone, pažodinių vertimų rodo šie Lex atitikmenys: *karštligė – Hitzkrankheit, vaidvando – Haderwasser* ir kt., kelianarių Lex lemų pavyzdžių pateikta Christianės Schiller habilitaciniame darbe (Schiller 2009).

Leksikografinį L 1638 metodą yra tyrusi Daina Zemzare (Земзаре 1956; Zemzare 1961), Liene Roze (Roze 1982; Roze 1988), Trevoras G. Fennellis (Fennell 1988; Fennell 1989), Ineta Balode (Balode 2002). Pasak Zemzarės, vokiškosios lemos sudėtos ne visai tiksliai pagal abėcėlę – kai kuriose vietose Mancelis žodžius lemovo pagal šaknį. Tiek vokiškoje, tiek latviškoje dalyje autorius kartais pateikė po du ar daugiau artimos reikšmės žodžių, kartais vokiškas lemas tikslino ar aiškino lotynišku vertimu (Zemzare 1961, 14). Vokiški žodžiai dažnai aiškinami aprašomaisiais latviškais atitikmenimis, pavyzdžiui, *Metall – lie-tas, kas no zemes kļūst izraktas*⁴ (Zemzare 1961, 14). Žodyne yra palikta nemažai klaidų.

Kaip teigia Gita Elksnīte savo daktaro disertacijoje, Mancelio L 1638 vokiečių kalbos žodžiai žodyne aiškinami vartojant ne

³ Pastarasis daiktavardis dar vartojamas kaip vokiško žodžio *Einkauffer* atitikmuo, plg. *Einkauffer papirktojis* Lex 28.

⁴ *Metals – dalykai, kurie iškasami iš žemės.*

tik atitinkamus latvių kalbos žodžius, bet taip pat žodžių junginius, išstisas frazes ar klausimus su atsakymais, todėl L 1638 yra pirmasis trijų dalių žodynas su aiškinamojo žodyno požymiais (Elksnīte 2011, 7).

Mancelio tekstų variantiškumą tirianti Anna Frīdenberga savo straipsnyje „Variantums Georga Mancela tekstos“ teigia, kad Mancelio L 1638 yra vertingas šaltinis, iš kurio galima spręsti apie žodžių sinonimiją. Prie vienos vokiškos antraštės dažnai pateikiami keli latviški žodžiai, pavyzdžiui, *bēdāšana* ir *bēdas* ‘bėdos’, *domāšana* ir *domas* ‘mintys’, *liksmošana* ir *liksmība* ‘linksmumas’ (Frīdenberga 2016, 9). Kalbant apie sinonimiją, būtina paminėti tas vietas, kur Mancelis įtraukė įvairius tą pačią reikšmę turinčius darinius. Tai viena iš pagrindinių priežasčių, kodėl vokišką žodį neretai atliepia keli latviški žodžiai. Dažnai kaip vienos lemos sinonimai nurodomi skolinys (iš vokiečių kalbos) ir vedinys, padarytas naudojant latvių kalbos darybos priemones, pavyzdžiui: *atbildēšana*, *antvarda* ‘atsakymas’; *dziedētājs*, *ārste* ‘gydytojas’ (Frīdenberga 2016, 16). Toks variantų įtraukimas į žodyną, pasak autorės, yra labai glaudžiai susijęs su žodyno paskirtimi – padėti išmokti latvių kalbą parodant kuo įvairesnes leksikos raiškos priemones (žr. ten pat). Pateikdama straipsnio išvadas, Frīdenberga apibendrina tirtus Mancelio tekstus, tarp jų ir L 1638, teigdama, kad Mancelis sąmoningai teikęs nuosakų variantus, sinonimus, tarmines formas, skirtingą leksiką, būdingą tarmėms, taip pat naudojęs įvairius darybos modelius (Frīdenberga 2016, 17).

Toliau vertėtų aptarti trikalbius žodynus. Kazys Pakalka, tyręs SD 1643, yra nustatęs tokių dėsningumą. Parinkdamas lietuvių kalbos atitikmenis, Sirvydas rėmėsi ir lenkiška, ir lotyniška straipsnio dalimi. Nors dažnai vienai lenkiškai lemai parenkami ir vienas lietuviškas atitikmuo, pastebėta, kad straipsniuose, kuriuose daugiau lotyniškų sinonimų, yra daugiau ir lietuviškų, pvz., *Vbogi/ Pauper, inops, egenus. Grinas/ neturelis/ pawargielis* SD 1643, 452 (Pakalka 1979, 42). Taip pat pasitaiko, kad žody-

no straipsniuose lietuviškų atitikmenų daugiau nei lotyniškų, lenkų kalbos lemomis parinkti lietuvių kalbos sinonimai. Ieškoti lietuviškų sinonimų, Pakalkos nuomone, vertė KT 1621 pasitaikanti frazeologija, vaizdingi pasakymai, tropai (Pakalka 1979, 44–45). Taip pat pastebėta, kad ieškant taiklių atitikmenų, stengtasi pridėti vieną kitą aiškinamąjį žodį, kad skaitytojams visiškai būtų suprantama pati sąvoka. Pateikdamas pavyzdžių, Pakalka nediferencijuoja dvinarių ar kelianarių atitikmenų, nors iš pavyzdžių yra aišku, kad vienur dvižodžiais (keliažodžiais) atitikmenimis jau nusakoma pati sąvoka, o kitur dalykas tik apibūdinamas, plg.: *fmok, Draco. Driežas didifis, didalis* SD 1642, 413 (plg. *Iáfczorká, Lacerta, lacertus, Driežas* SD 1642, 85); *Bázylifzek. Bafilifcus. Zaltis bazylifzkas wadinamas, páciu pawizdeimu akiu žmogu ázumufza &c.* SD 1642, 9.

Artūras Ozolas pastebėjo, kad ED 1683 dalis atitikmenų pažymėti santrumpa *D.*, kuri reiškia, kad atitikmuo vertintinas kaip dialektizmas, plg. *Bliski. Propinquus, proximus, vicinus. Tuwæks/Naburgs. D. kaimins* (Ozols 1965, 128). Maigone Beitiņa atliko ED 1683 analizę sinonimiškų latvių kalbos ekvivalentų požiūriu. Ji teigia, kad Elgerio žodyne pateikiama daugiau latvių kalbos sinonimų ir sinoniminių konstrukcijų nei SD 1642 lietuviškų atitikmenų ar sinoniminių junginių. ED 1683 latviškos dalys yra labai plačios, o SD 1642 – minimalios (2–3 žodžiai) (Beitiņa 2013, 6). Galima pateikti keletą Beitiņos sugretinimų: *Bárc. Mellificium fylueftre. Kuzáwas* SD 1642 – *Bárc. Mellificium filvestre. Trôps/byfzutrops, bitteskôks* ED 7; *Bližná. Cicatrix. Rundas* SD 1642 18 – *Bližná. Cicatrix. Rimba/škramba/škreuma/ zime/ Bruce* ED 17. Judžentytė ir Zubaitienė nustatė, kad tiek SD 1642, tiek ED 1683 autoriams ieškant tinkamų atitikmenų turėjo įtakos ir lenkiškoji lema, ir lotynų kalbos atitikmenys. Vienur ta įtaka pastebimesnė viename žodyne, kitur – kitame. Tvirtinti, kad ED 1683 pateikiama daugiau sinonimiškų ekvivalentų nei SD 1642 tikrai negalima, nes tai priklauso nuo to, kuriuos straipsnius lyginsi (Judžentytė, Zubaitienė 2015).

Tiriant žodynų ekvivalentiškumą susiduriama su semantinės informacijos atspindėjimo ir pateikimo verčiamuosiuose žodynuose problemomis. Evaldos Jakaitienės teigimu, ekvivalentų gali būti kelių tipų: vieni iš jų visiškai atitinka antrosios kalbos žodžio reikšmę (vadinamieji absoliutieji atitikmenys), kiti – tik iš dalies (daliniai atitikmenys), treči – tik paaiškina pagrindinės kalbos žodžiu reiškiamą sąvoką. Dar kartais skiriami nuliniai atitikmenys (Jakaitienė 2005, 24). Tiek definicijos, tiek atitikmenys žodynuose nusako atitikimo (ekvivalentiškumo) santykį tarp to, kas nežinoma (lot. *definiendum*), ir to, kuo tas nežinomas paaiškinamas ar apibrėžiamas (lot. *definiens*) (ten pat, 24). Ekvivalentiškais paprastai laikomi žodžiai, kurie sutampa savo pagrindine reikšme, tačiau viena kalba gali turėti turtingesnę semantinę struktūrą nei kita (Gudavičius 2007, 99–117). Ekvivalentiškomis laikomos tokios skirtingų kalbų sememos, kurios artimos savo reikšmės turiniu ir paprastai vartojamos kaip atitikmenys verčiant tekstus iš vienos kalbos į kitą (Gudavičius 2007, 68). Žodžiai, pavadinantys specifinius daiktus ar realijas, reiškinius, kitoje kalboje gali neturėti ekvivalentų (Gudavičius 2007, 89). Ekvivalentiškumo problema dvikalbiuose žodynuose – dažna sinchroninės leksikografijos tyrimų sritis (Cvilikaitė 2007; Černė 2006; Dröβiger 2009). Rašant dvikalbius ar trikalbius žodynus antraštiniam žodžiams stengiamasi atrasti kuo tikslesnius atitikmenis verčiamąja kalba, o tam reikia sugretinti ne tik dvi kalbas, bet ir dvi ar kelias kultūras – skirtingos kalbinės bendruomenės nevienodai skaido (kategorizuoja) tikrovę ir individualiai perteikia pasaulio vaizdą (Jakaitienė 2005, 80). Susiduriama su kalbų struktūriniu netapatumu (kai verčiant neįmanoma perteikti lemos ta pačia gramatine kategorija) bei onomasiologinėmis spragomis: viena kalba neturi žodžio, kuriuo galėtų būti įvardytos situacijos, daiktų klasės ir pan., esančios neatsiejama kitos kultūrinės bendruomenės gyvenimo dalimi (Melnikienė 2010, 35; Melnikienė 2011, 195). Ekvivalentų neturinčios leksikos leksikografinio aprašo ypatumus dvikalbiuose žodynuose aptarė Danguolė Melnikienė (Melnikienė 2010).

Senieji žodynai ekvivalentiškumo požiūriu beveik netirti ir negretinti tarpusavyje.

Šiame straipsnyje tiriamas lietuvių resp. latvių kalbų atitikmenų reikšmių ekvivalentiškumas XVII a. minėtuose paraleliniuose žodynuose, t. y. bandoma atskleisti, kiek, kaip ir ar apskritai atspindima kitos kalbos antraštinio žodžio (žodžio junginio) reikšmė.

Siekiant įgyvendinti užsibrėžtą tikslą, iškelti tokie uždaviniai:

1. Nustatyti, kokie ekvivalentai (adaptuoti skoliniai, perifrasis, dariniai) parenkami (formalioji atitikmenų raiška).
2. Atskirti atitikmenų tipus pagal jais atskleidžiamą semantinę turinį: ar atitikmuo visiškai ar tik iš dalies atitinka kitos kalbos žodį, ar tik perfrazuoja, paaiškina kitos kalbos žodžiu reiškiamą sąvoką.
3. Aptarti, kurioms teminėms grupėms (savą ar svetimą kultūrą, realijas atspindintiems žodžiams) parinkti lietuviškus resp. latviškus atitikmenis buvo sunkiausia.
4. Iširti lietuviškų ir latviškų atitikmenų paraleliniuose žodynuose panašumus bei skirtumus.
5. Išanalizuoti antraštinių žodžių (vokiečių, lenkų kalbų) bei trikalbiuose žodynuose lotyniškų atitikmenų įtaką lietuvių ir latvių kalbų atitikmenims.

Straipsnį sudaro įvadas ir trys tiriamosios dalys. Pirmoje dalyje analizuojami lemų (vokiškų ir lenkiškų) tipai dvikalbiuose ir trikalbiuose žodynuose. Antroje tyrimo dalyje nagrinėjama formalioji atitikmenų raiška: aptariami skoliniai, dariniai ir perifrasis, kitaip tariant, aprašomieji žodžių junginiai, sinoniminiai atitikmenys; trečioje analizuojamas semantinis atitikmenų turinys. Semantinis atitikmenų turinys atskleidžiamas tiriant skirtingų teminių grupių žodžius. Surinkus ir išanalizavus turimus pavyzdžius, buvo išskirtos tokios teminės grupės: a) asmenų pavadinimai; b) daiktų pavadinimai; c) gyvūnų ir augalų pavadinimai; d) vietų pavadinimai; e) tam tikrą laiką tarpą apibūdinantys pavadinimai; f) maisto pavadinimai; g) ligų pavadinimai. Straipsnio pabaigoje pateikiamos apibendrinamosios išvados.

2. Lemų tipai žodynuose

Visi keturi nagrinėjami žodynai yra abėcėliniai. L 1638 kai kurie vediniai ir dūriniai pateikiami pagal antrą dūrinio sandą neabėcėlinėje vietoje, plg.:

- (1) L 1638, 99A: *Kammer/ Kambaris.*
Harnifchkammer/ Bruņņakambaris.
Schlaffkammer/ ghuļlamakambaris.
Speifekam[m]er/ Barriba=kambaris.

Lemas visuose žodynuose sudaro arba pavieniai vokiečių ar lenkų kalbos žodžiai, arba žodžių junginiai. Dvinares (kelianares) lemas apima junginiai, kurie gali būti vertinami kaip var-tosenos pavyzdžiai (*Willde Ente Antis medinne, Laukinne* Lex 106, *Kárbowa lafká. Teffera, tefferula, calculus. łazda arba rikfzte ipiauftita* SD 97), arba tokie junginiai, kuriais įvardijamos tam tikros sąvokos, plg.:

- (2) Lex, 10a: *ausgebrandter Ort Iβdagas.*
Lex, 54a: *Kleine Heede Paβukos.*
Lex, 72a: *Safft der Bäume Brazda.*

Vienanares lemas sudaro ir vediniai, ir dariniai. Šalia jų kar-tais nurodomi hiperonimai arba semantinį junglumą padedantys atskleisti žodžiai.

L 1638 ir Lex stengiasi atskirti daugiareikšmius žodžius ar tie-siog homografus atskirais žodyno straipsniais. Tačiau dažniau-siai pateikiami du atskiri žodyno straipsniai be jokių lietuviškų žodžių paaiškinimų, pvz.:

- (3) Lex, 39: *Garn Werpalai.*
Garn Tinklas.

Taip pat pasitaiko atvejų, kai du Lex siūlomi atitikmenys yra skirtingų reikšmių žodžiai, plg.:

- (4) Lex, 12a: *Band Riβys, Lankas.*
Lex, 10a: *Ausflucht Iβlekimas, issikalbejimas.*

Arba net homonimai:

(5) Lex, 66a: *Otter Angis, Udra.*

Gretinant L 1638 ir Lex matyti, kad L 1638 lotynų kalbos žodžiai vartojami kaip papildoma semantinė metakalba, plg.:

(6) L 1638, 110A: *lade[n]/ invitare, luhkt/ Weeßibahß luhkt.*
laden/ bechweren/ apkraut.

Lex, 57: *Laden Wadinti, Kwiefti.*
Laden Krauti.

(7) L 1638, 117B: *Licht/ lux, ghaiſchums/ ghaiſchiba.*
Licht/ lucidus, ghaiſch.

Licht/ candela, Swetze.
Lex, 59: *Licht Zwake, Schwiesa, Liktis.*

Taip pat L 1638 kartais šalia pateikiami vokiški sinonimai, padedantys nustatyti, kurio žodžio reikšmė yra verčiama latvių kalbos atitikmeniu, plg.:

(8) L 1638, 38A: *Boden/ Erde/ Semme.*
der Boden/ Grund/ Dibbins.

(9) L 1683, 44B: *Creutz/ Crufttz.*
Creutz/ Vnglück/ Nhelaimiba/ Nhelaimie.

Arba šalia vokiškos lemos nurodomas junglumo žodis, padedantis diferencijuoti vokiško žodžio reikšmę, plg.:

(10) L 1638, 20 B: *Ein Angel der Fifcher/ Mackſchkers.*
Angel an der Bienen/ Dſällons.

Lex, 6: *Angel Meßkere.*

(11) L 1638, 177 B: *Straß/ Zellsch.*
breite Straß oder Gaß/ Eela.
Straß im Halse/ Riekle.

Lex, 84a: *Straße Ulyčia, Kelas.*

(12) L 1638, 123A: *Mauß/ Pelle.*
die Mauß am Leibe/ Pelle.

Lex, 60a: *Mauß Pelle.*

Kaip matyti, į Lex šiais atvejais įtraukiami tik tokie žodyno straipsniai, kuriuose vokiečių kalbos žodžiai vartojami savo pagrindinėmis reikšmėmis.

Taip pat gretinant L 1638 ir Lex, pastebėta skirtingo lemapavimo pavyzdžių. Pavyzdžiui, Lex pateikiamas vienas žodis, o L 1638 – žodžių junginys, plg.:

- (13) L 1638, 23B: *Auffgang der Sonnen/ Auftrins/ rietapuſe/ kur Šaule lätz.*
Lex, 8a: *Auffgang uztekkejimas.*
- (14) L 1638, 36A: *Blatt/ am Baume/ Lappa.*
Lex, 18: *Blatt Lapas, Lakſtas.*
- (15) L 1638, 36A: *Blafe in den Menjchen oder an eim Thiere/ Puhſlis.*
Lex, 18: *Blafe Pufle.*
- (16) L 1638, 45A: *Dacht im Licht/ Dacktz.*
Lex, 22: *Dacht Knatas.*

Kad lemų struktūrą lėmė ir lietuviškų / latviškų žodžių semantika, rodo šie pavyzdžiai:

- (17) L 1638, 198B: *wiederumb wachfe[n]/att=augt.*
was wiederumb wächst/ att=aughas/att=falas.
- (18) L 1638, 130A: *Nahm/ Wahrds.*
das kein Nahmen hat/ beß=wahrdis.
- (19) Lex, 35a: *Feft Szwente.*
Feft der Erfcheinung Krikſtai.

Taip L 1638 norima parodyti darybiškai susijusius žodžius *ataugas* 'atžalynas' iš *ataugt* 'ataugti, atželti', *besuards* 'bevardis' iš *wards* 'vardas'. Atitinkamai parenkamos ir kelianarės vokiškos lemos: *was wiederumb wächst*, *das kein Nahmen hat*. Lex atkreiptas dėmesys, kad konkreti Apsireiškimo šventė lietuvių kalboje turi savo pavadinimą *krikštai*.

Taigi galima daryti išvadą, kad pirmuosiuose vokiečių–latvių resp. lietuvių kalbų žodynuose stengtasi parodyti, kokie vokiečių kalbos žodžiai gali būti suprasti dviprasmiškai. Tokiu atveju lemą sudarydavo ne vienas vokiečių kalbos žodis, o žodžių junginys, padedantis atskleisti daugiareikšmio žodžio vartoseną. Taip pat vokiško žodžio reikšmę padeda atpažinti šalia pateikiami vokiški sinonimai ar junglumo žodžiai. Daugianarės lemos pasirenkamos siekiant parodyti ne vien semantinius, bet ir darybinius žodžių ryšius.

Taip pat verta atkreipti dėmesį, kokios lemos L 1638 ir Lex žodynuose verčiamos tais pačiais lietuviškais atitikmenimis. Tokie atvejai rodo, kad latviškas ar lietuviškas atitikmuo buvo vartojamas dviem ar keliomis reikšmėmis, plg.:

- (20) L 1638, 55A: *Ertz Warrsch.*
L 1638, 109B: *Kupffer/ Warrsch.*
L 1638, 124A: *Metall/ Warrsch.*
- (21) Lex, 52a: *Instruction Pamokinimas.*
Lex, 58: *Lehre Mokslas, Pamokslas, Pa mokinimas.*
Lex, 100a: *Unterrichtung Pamokinimas.*
Lex, 100a: *Unterwefung Pamokinnimas.*

Latvių kalbos žodis *vars* vartojamas ‘rūdos’, ‘vario’ ir ‘metalo’ reikšmėmis. Lietuvių kalbos daiktavardis *pamokinimas* vartojamas ir ‘mokymo’, ir ‘patarimo, pamokymo’, ‘nurodymo’ reikšmėmis.

Plačios reikšmės žodis Lex parenkamas ir dviem skolintos šaknies žodžiams *accord* ir *citation* išversti, plg.:

- (22) Lex, 4: *Accord Suderejimas.*
Lex, 21a: *Citation Wadinimas.*

Kitoje Lex vietoje daiktavardžiu *adinimas* verčiama lema *Rufen*, reiškianti ‘kvietimas, šaukimas’, plg. *Ruffen* Lex 72, o daiktavardis *suderėjimas* vartotas ir ‘sutarimo, sutaikymo’ reikšmėmis, plg.: *Verbündniß Suderėjimas* Lex 91a, *Versöhnung Suderėjimas, Sujednojimas* Lex 95a.

Taip pat daiktavardis *suglaudimas* Lex vartojamas dviem daiktavardžiams apibūdinti, plg.:

(23) Lex, 14: *Begriff Suglaudimas*.

Lex, 85a: *Summe Summa, Suglaudimas*.

Vienu atveju jis reiškia 'sąvoką', kitu – 'sumą, sudėjimą'.

SD 1642 ir ED 1683 registrai yra paimti iš KT 1643 lenkų–lotynų kalbos dalies. Taigi pirmiausia pateikiamos lenkų kalbos lemos, tada lotynų kalbos sinonimai. Sirvydas, kaip jau minėta, dažniausiai atsirinko pagrindinėmis reikšmėmis vartotų žodžių straipsnius, tačiau pateikiama ir perkeltinės reikšmės žodžių vartosenos pavydžių. Elgeris antraštyną dar labiau susiaurino, perkeldamas į ED 1683 ne visus SD 1642 žodyno straipsnius. Lotynų kalbos atitikmenys taip pat perimti ne visi, plg.:

(24) SD 1642, 185: *Nábożeństwo/ Pietas, deuotio, cultus in Deum, &c. Małdibe/ Diewogarba garbinimas Diewo.*

ED 1683, 238: *Nábożeństwo. Pietas (atis f;) devotio. Dæwibe/ dæwebyaßana.*

Abiejuose žodynuose žodžių reikšmių diferenciaciją bandoma atskleisti perimant šalia pateikiamą hiperonimą arba aiškinamąjį žodį, plg.:

(25) SD 1642, 39: *Cytr drzewo. Citrum, citrus. Cytras.*

ED 1638, 47: *Cytr drzewo. Citrum, citrus (tri: f;) Citr koks.*

(26) SD 1642, 39: *Citryn owoc/ Malum citreum, citrum. Abuolis/ wayfius cytrinis.*

Šio žodyno straipsnio ED 1683 nėra.

(27) SD 1642, 257: *Ogarek świece/ Candelæ combustæ reliquum. żwakagalis.*

ED 1683, 326: *Ogarek świece/ Candelæ combustæ reliquu[m]. Swæcce gabbalins.*

(28) SD 1642, 149: *Látarniá, Laterna, cornu. żibintuwe.*

Látarniá morfka. Pharus. żibintuwe mariofe.

ED 1683 šiuo atveju perrašomas tik vienas žodyno straipsnis, plg.:

ED 1683, 191: *Laterniá morfka. Pharus (i. f.) Iure lukturs.*

(29) SD 1642, 406: *Skorá ná cíele/ Cutis. Oda.*

Skorá odárta ze žwierzęćia/ Pellis, corium animantium. Oda.

Skorka ná chlebie/ Crufta panis. pluta.

škorká ná drzewie cieńka/ Liber, membrana.

Tośis.

Skorka ábo škorá ná drzewie gruba/ Cutis arboris, cortex, fuber. Żiewe.

(30) ED 1683, 497: *Skorá ná cíele/ Cutis. Ade.*

Skorá odárta ze žwierzęćia. Pellis, corium animantium. Lôpu ada.

Skorka ná chlebie. Crufta panis. Garroza.

Skorká ná drzewie cieńka. Liber, membrana.

Mazze, Mizze.

Skorka ábo škorá ná drzewie gruba/ Cutis arboris, cortex fuber. Ræfna mizže.

Tačiau pasitaiko, kad remiantis šaltiniu dvi sąvokas reiškiantys žodžiai pateikiami viename straipsnyje, plg.:

(31) SD 1642, 82: *Hijácint kwiát y perlá. Hyacinthus. Hiacintas žiedas ir žimciugas.*

ED 1683, 106: *Hyácint kwiát y perlá. Hyacinthus. Iacints/ Pulys vnd dargs akmins.*

Dar plg.:

(32) SD 1642, 164: *Márcowy kwiat, Iácynth, Hyacinthus, vaccinium, Iacitas žiedas.*

3. Formalioji atitikmenų raiška

Aptariant formaliąją atitikmenų raišką pirmiausia atkreiptas dėmesys, kokie antraštiniai žodžiai buvo verčiami skoliniais, tuo metu vartotais platesniame Baltijos areale. Toliau tiriama, kada

antraštinio žodžio reikšmę atskleidžia latviškas ar lietuviškas dūrinys. Taip pat nagrinėjami perifrastiniai reikšmių aiškinimai. Galiausiai aiškinamasi, kada parenkama sinoniminių atitikmenų. Dvikalbiuose žodynuose L 1638 ir Lex atitikmens parinkimą lėmė tik vokiečių kalba, o trikalbiuose – lenkų kalbos lemos ir / ar lotynų kalbos atitikmenys, plg.:

- (33) SD 1642, 33: *Poftrzał/ Adacta fagitta, defixum spiculum. Szaudiklę ifmegta.*
ED 1683, 418: *Poftrzał. Adacta fagitta, defixum spiculum. Wylic/ wylicis.*
- (34) SD 1642, 117: *Koncerz/ Contus ferreus. Bádoma gielázis karieywiu.*
ED 1683, 149: *Koncerz. Contus ferreus. Dzelze škabins.*

3.1. Skoliniai

XVII a. dvikalbiuose ir trikalbiuose žodynuose nemaža atvejų, kai svetimos kalbos antraštinis žodis verčiamas tam tikros fonetinės struktūros skoliniu iš vokiečių ar lenkų kalbos, plg.:

- (35) L 1638, 22A: *Apoteeck/ Apoteeck/ Appteekis{Apoteekis}.*
Lex, 7a: *Apotheck aptika.*
SD 1642, 3: *Apteká. Myropolium, Pharmacopoli[um]. Aptieka.*
ED 1683, 3: *Apteka. Myropoli[um], pharmacopolium. Apteks.*
- (36) L 1638, 27A: *Balck/ Balckis.*
Lex, 12: *Balcke Balkis.*
ED 1683, 6: *Bálká/ tram. Trabs bis f: Balkys.*
- (37) L 1638, 27A: *Bader/ Baders.*
Lex 12a: *Bader Boderus.*
- (38) L 1638, 43B: *Bürgermeister/ Bermeisters.*
Lex, 20a: *Butgermeister Burgmistras.*
- (39) L 1638, 44A: *Canzler Kantzleris.*
Lex, 21: *Canzler Kantzleris.*
- (40) L 1638, 103B: *Kloster/ Klohsters.*
Lex, 54a: *Kloster Klostorius.*

- (41) ED 1683, 234: *Mumija, Piffafphaltum factitium Mumis.*
SD 1642, 182: *Mumija, Piffafphaltum factitium. Mumia.*

Žinoma, kaip atitikmenys gali būti pateikiami skoliniai, atėję iš skirtingų kalbų, plg.:

- (42) L 1638, 18A: *Alaun/ Aluns.*
Lex, 4a: *Alaun kwosas.*

- (43) L 1638, 34B: *Bild/Bilde.*
Lex, 17a: *Bild Abrozgas.*

L 1638 kai kur nurodoma ir skolinto atitikmens kilmė, plg.:

- (44) L 1683, 22A: *Antwort/ Adbilldefchana/ Antwarda/ germanifmus.*

Daiktavardžio *esel* atitikmuo L 1638 patikslinamas aprašomuoju junginiu *kuhtris lohps*, t. y. 'lėtas, vangus gyvulys':

- (45) L 1638, 55A: *Esel/ Esels/ Kuhtris Lohps.*

Vokiškai lemai *Sole* L 1638 parenkamas skolinys *Šohla* ir jį patikslinantis žodžių junginys *kajas=appackfcha*, kas reikštų '[kojos] apačia', pvz.,

- (46) L 1638, 170A: *Sole/ Šohla/ Kajas=appackfcha.*
Lex, 80a: *Sole Padas.*

Taip pat viename iš nagrinėjamų žodynų gali būti pateikiama skolintos šaknies atitikmuo, kitame – verčiama junginiu, plg.:

- (47) SD 1643, 427: *fuplikacya, Libellus fupplex, fuplikacia.*
ED 1683, 524: *Supplikacya Libellus fupplex, Zemmiga lukeßana.*

3.2. Dariniai ir juos atstojantys junginiai

Kaip atitikmenys žodynuose dažnai vartojami įvairūs dariniai. Kadangi jie abėcėline tvarka paprastai pateikiami šalia, galima susidaryti vaizdą apie kalbose vartotus darinius ir jų darybos produktyviusius tipus (plačiau apie vokiečių kalbos dūrinčius žr. Jarmalavičius 2014).

Vokiečių kalbos dūriniai L 1638 ir Lex paprastai verčiami lietuvių ar latvių kalbos dūriniais ar juos atstojančiais žodžių junginiais, plg.:

- (48) L 1638, 78A: *gnugthuung/ ghan[n]darrifchana*.
L 1638, 93A: *Hoherpiefter/ auxztz=bafnizas=Kungs*.
L 1638, 133B: *Obsgarte/ Ahbola=dahrß*.
- (49) L 1638, 52A: *Eyß=zapffe/ Lädus=Tappa*.
Lex, 33a: *Eyßzapffe Laßai sußale*.
- (50) L 1683, 78A: *Goldfchmid/ Süddrabkalleis*.
Lex, 43a: *Goldfchmied Aukskallis*.
- (51) Lex, 75: *Schlaffeltz Nakt[kai]linei*.

Pirmame pavyzdyje L 1638 pateikiamas dūrinys *ghanndarrischana*, išsiverstas pamorfemiui. Antrame vokiečių kalbos dėmenį *hoher* atitinka latvių kalbos *auxtz* ‘aukštas’. Trečiame vokiečių kalbos žodį *obst* latvių kalboje pakeičia daiktavardis *ābols*, kurio pagrindinė reikšmė yra ‘obuolys’. Tolesniame pavyzdyje matyti, kad L 1638 antras vokiško žodžio dėmuo verčiamas skoliniu *tapa*, o Lex varveklis įvardijamas žodžių junginiu *lašai sušalę*. Dūrinio *Goldsmied* pirmojo dėmens vertimas skiriasi L 1638 ir Lex: Lex verčiamas pažodžiui *auks[as]*, o L 1638 pasirenkama kita šaknis *sudrab[s]*, kas reikštų ‘sidabro’, dar žr.: *Gold/ fälltz, Gold=dieb/ Sällta=Sagglis* L 1638, 78A. Paskutiniame pavyzdyje tiesiogiai išsiverčiamas antrasis dėmuo *Feltz*, t. y. ‘kailiniai’, bet vietoj šaknies *schlaff[en]* (*miegoti*) pasirenkama kita šaknis *nakt[is]* ‘naktis’ (vokiškai būtų *Nacht*), t. y. *naktikailiniai*.

Dūrinys *Briefträger* tiek L 1638, tiek Lex turi atitikmenis, kurie pagal formaliąją raišką yra dūriniai. Pirmąjį dėmenį sudaro skolintas žodis *ghramata / gromat[a]* ‘knyga’, o antrasis dūrinio dėmuo – L 1638 yra veiksmažodinis daiktavardis, padarytas iš *nest* ‘nešti’ (plg. *neššeis* ‘nešėjas’) arba Lex pats veiksmažodis *nešti*, plg.:

- (52) L 1638, 41A: *Briefträger/ Ghramata=neššeis*.
Lex, 20: *Briefträger Gromatneßis*.

Kitame L 1638 straipsnyje antrasis dėmuo *Träger* verčiamas priesaginiu daiktavardžiu *näfsātais*, plg.:

- (53) L 1638, 112A: *Lafttrager/ Nafta=nāfsātais*.
Plg.: *nefsēis* ir *nāfsātais*.

Taip pat kartais žodynuose vienas ir tas pats darinys yra skirtingų vokiškų dūrinių atitikmuo, plg.:

- (54) Lex, 19a: *Brautlied Mart-giefme*.
Lex, 50a: *Hochzeitlied Martgiefme*.

Jei pirmuoju atveju atitikmuo *martgiesmė* yra pažodinis vokiškos lemos *Brautlied* vertimas, antruoju – vokiško žodžio semantika yra platesnė, pažodžiui būtų – ‘vestuvių giesmė’.

Žinoma, ne kiekvienas vokiškas dūrinys yra verčiamas lietuvių ar latvių kalbos dūriniais, plg.:

- (55) L 1638, 34B: *Bilfenkraut/ Driggeni*.
Lex, 18: *Bilfenkraut Drignes*.

- (56) L 1683, 59 B: *Fewroth/ šarrkans ka Vgguns*.
Fewrstatt/ Vggunskuris/ Vggunsweeta.
Fewrstein/ Krambs.
Fewerzeug/ Schkilltawa.

- (57) Lex, 35a: *Feur Ugnis*.
Feuerbrand nūdegulis.
Feuerflamme Liepsna.
Feuermauer kaminas.
Feurpfanne Firpanne.
Feuerroth Raudonas.
Feurstatt Ugnawiete.

L 1638 tik vokiška lema *Feurstatt* turi atitikmenis dūrinius: *Vggunskuris* ‘laužas’, *Vggunsweeta* ‘laužavietė’. Lex tik du vokiečių kalbos dūriniai *Feurpfanne* ir taip pat *Feurstatt* verčiami lietuvių kalbos dūriniais: *fyrpanė* ir *ugniavietė*.

L 1638 vokiška lema *Läfterwort* aiškinama junginiu *nicknis Wahrds*, kuris reiškia 'blogas žodis', Lex pateikiama daugiskaita *žodžiai* ir iš veiksmažodžio *bliuznyti*, kurio reikšmė yra 'negražiai kalbėti', pasidarytas abstraktusis daiktavardis *bliuznijimas*, plg.:

(58) L 1638, 112A: *Läfterwort/ nicknis Wahrds*.

Lex, 57: *Lafterwort Bluznijimo Zodei*.

Kitame pavyzdyje 'bastūno' reikšme L 1638 vartojamas ir priesagos *-uls* darinys *Bäghuls* 'bėglys', ir pažodinis vertinys *Semm=täckuls* 'žemės klajūnas'⁵:

(59) L 1638, 57A: *Landfahrer/ fugitivus, Bäghuls/ Semm=täckuls*.

Taip pat galima rasti pavyzdžių, kai vokiečių kalbos dūrinio antrasis dėmuo L 1638 nesutampa, o verčiama tuo pačiu dėmeniu *wiers*, plg.:

(60) L 1638, 84B: *Handwercksman/ Ammata=wiers*.

L 1638, 207B: *Werckmeister/ darrba=wiers*.

Lyginant L 1638 ir Lex pastebėta, kad ne visi dėmenys yra išverčiami, plg.:

(61) L 1638, 36B: *Bleykugel/ Lohda no Świnnu*.

Lex, 18a: *Bleykugel Kulka*.

(62) L 1638, 41B: *Brodkorb/ Maifes=Kurrwis*.

Lex, 20: *Brodkorb Pintinne*.

L 1638 stengiamasi atspindėti pirmąjį dūrinių dėmenį: vienu atveju, prielinksnine konstrukcija *no Świnnu* 'iš švino', antru – daiktavardžiu *Maife* 'duona', o Lex atitikmenys atspindi tik antrąjį dėmenį, plg.: *kulka – kugel, pintinė – korb*.

Panašių pavyzdžių pasitaiko gretinant du kitus žodynus: SD 1642 ir ED 1683. Dūriniai kartais verčiami pamorfemiui, pavyzdžiui:

⁵ Plg. *Tekulis* – 'bėglys, klajotojas' (<http://www.tezaurs.lv>).

- (63) SD 1642, 162: *Małomowność, Pauciloquium, echemythia. Mażakałba*⁶.
ED 1683, 207: *Małomowność, Pauciloquium, echemythia. Maza runafana.*
- (64) SD 1642, 477: *wielmożność/ Potentia, Daug galibe.*
ED 1683, 583: *wielmożność Potentia. Speeks.*

Iš pavyzdžių matyti, kad SD 1642 'mažakalbysteį' reikšti pasirenkamas sudurtinis žodis *mažakalba*, o ED 1683 – jį atstojantis žodžių junginys *maza runāšana* 'mažas kalbėjimas'. Kitu atveju, vienas leksikografas rinkosi dūrinį *dauggalybē*, o kitas – skoliną daiktavardį *spēks* 'jėga, stiprumas, galia'.

3.3. Perifrazės

Šiam tyrimui svarbūs atitikmenys junginiai, kurie pavartojami kokią nors realiją įvardijančiam žodžiui versti, plg.:

- (65) L 1638, 44B: *Comet/ Astita Swaigsne.*
Lex, 21a: *Comet Dangaus rykβte, swaizde su ūdega*⁷.
- (66) SD 1643, 62: *Fontáná, Labrum, lacus, pifcina lignea. Skrinia wundenine.*
ED 1642, 78: *Fontáná, Labrum, lacus (vs i: m:) Vden lâd/ awota vdens.*
- (67) L 1638, 98B: *Kalender/ Laiko=ghramata.*
SD 1642, 92: *Kálendarz, Fafti annui ad curfum folis & lunæ accommodati. Kalendorius.*
ED 1683, 120: *Kálendarz, Fafti annui ad curfum folis & lunæ accomodati. Kalenders.*
- (68) SD 1642, 161: *Máagnet/ Magnes, fiderites. Akmuo gieláziatraukis.*
ED 1683, 206: *Máagnet/ Magnes etis. M. Siderites tis. m. Akmens dzels trauciks.*

⁶ Plg. SD 1677, 106: *Małomowność, Pauciloquium, echemythia. Mažekalba.*

⁷ SD 1642 yra tik nuorodinis straipsnis, plg. *Kometá, v. Miotlá ná niebie.*

Tokiais atvejais veikiausiai kalbose nebuvo įsitvirtinusio kokio nors žodžio, bandyta ieškoti tinkamo atitikmens. Pavyzdžiui, *kometā* L 1638 ir Lex įvardijama junginiais, kuriuose pateikiama hiperoniminė sąvoka *žvaigždė* ir ji papildoma kitais žodžiais, plg.: *astita Swaigsne*, kur *astita* reiškia 'uodeguota', ir Lex pateikiamas du junginius *dangaus rykštė* ir *žvaigždė su uodega*. Abiem atvejais atkreiptas dėmesys į dangaus kūno formą⁸. Aiškindami, kas yra fontanas, tiek SD 1642, tiek ED 1683 autoriai taip pat rinkosi aprašomąjį būdą: abu minėjo skrynią (plg. *skrinia* ir *lād*) ir vandenį (*wundenine* ir *vdn*, *vdens*). Tiesa, Elgeris pateikė ir kitą junginį, *awota vdens*, kas pažodžiui reikštų 'šaltinio vanduo'. L 1638 bandyta savais žodžiais nusakyti, kas yra kalendorius: pateikiamas dviejų žodžių junginys *Laiko=ghramata* – pažodžiui tai reikštų 'laiko knyga'. Tačiau vėlesniame ED 1683, vis dėlto, kaip ir SD 1642, pasirenkamas skolintos šaknies atitikmuo, plg. *kalenders* ir *kalendorius*. Pagal funkciją bandyta apibrėžti magnetą. Tiek SD 1642, tiek ED 1683 magnetu laikomas akmuo, pritraukiantis geležį. Tik SD 1642 junginio dėmenį sudaro būdvardis *geležiatraukis*.

Toliau pateikiamuose pavyzdžiuose matyti, kaip žodynuose stengtasi apibrėžti kitas realijas, iškeliant kokį nors požymį, pridėdant aiškinamąjį žodį ar junginį ir pan. Kartais latviškoji ar lietuviškoji dalis labiau paaiškina, apibūdina sąvoką nei parodo tikslų kalbose vartotą atitikmenį, plg.:

(69) L 1638, 27B: *der Bann/ iβ=flehkſchana no Chriftitas draudfibas*.
Lex, 12a: *Bann Atſkirimas*.

(70) L 1638, 33B: *Bibel/ Ghramata kur Deewa Wahrtz eeraxtietz/ Deewa=Ghramata*.

Lex, 17a: *Bibel Szwentas Raſtas*.

SD 1642, 13: *Biblia. Biblia ſacra, ſcripta ſacra, libri ſacri. Raſztas ſzwintas, Knigos ſzwintos*.

ED 1683, 13: *Biblie. Biblia (orum g. n.) Ta ſweta grammata*.

⁸ Plg. *kometā* sf. (2) DŽ, Š; M *uodeguotos ūkanotos žvaigždės pavidalo dangaus kūnas* LKŽe.

- (71) L 1638, 19A: *Allmosen/ dahwana ko Nabbagheem dohd.*
Lex, 5: *Allmose Kalledda, almusina.*
- (72) L 1638, 73A: *Geheimniß/ auxxa leeta/ ko Zillwäka Prahtz nhe warr ißdohmaht.*
L 1638, 90A: *Geheimniß/ Zillwäka pratam pafläpta leeta.*
Lex, 40: *Geheimnuß Paslaptine.*
- (73) L 1638, 180A: *Summa/ ar weenu wahrdu šackoht.*
Lex, 85a: *Summa Summa, Suglaudimas.*
SD 1642, 427: *fuma/ Summa pecuniæ, fuma.*
ED 1683, 524: *Summa fumma, pecuniæ. Daudz naudas.*
- (74) L 1638, 154B: *Scherb/ ghabbals no šadausietu Pohdu.*
Lex, 74a: *Scherbe Szukke.*

Atskyrimas nuo bažnyčios Lex įvardijamas vienu žodžiu *atskyrimas*, o L 1638 – perifrāze *iß=flehkschana no Chriftitas draudfibas*, kuri reikštų ‘pašalinimas iš krikštytos draugystės’. Vokiška lema *Allmosen*, reiškianti ‘išmaldą’ ar ‘samdiniam duodamą dovaną’, L 1638 verčiama latvių kalbos junginiu *dahwana ko Nabbagheem dohd*, t. y. ‘dovana, kurią elgetoms duoda’. Biblija senuosiuose žodynuose vadinta ir *Dievo knyga*, ir *Šventu raštu*, ir *Knygomis šventomis*, o L 1638 dar apibūdinama kaip *Ghramata kur Deewa Wahrtz eeraxtietz* ‘knyga, kur Dievo vardas įrašytas’. Suma L 1638 įvardijama kaip *ar weenu wahrdu šackoht* ‘vienu žodžiu sakoma’, o ED 1683 – junginiu *daudz naudas* ‘daug pinigų’. Šukė L 1638 paaiškinama kaip ‘sudaužyto puodo gabalas’, o paslaptis – tai, ‘ko žmogaus protas negali sugalvoti’.

Lema *interesse* SD 1642 ir ED 1683 turi skirtingų tipų atitikmenis: SD 1642 – tai *nauda, derančiai imama*, t. y. tai, kas imama teisėtai, tinkamai, o ED 1683 bandoma versti trimis atitikmenimis: *nauda, rente* ir *nopelniums*, t. y. ‘tai, ko nusipelnoma’:

- (75) SD 1642, 90: *Interesse/ Lucrum licitum. Nauda derunčiey imama.*
ED 1683, 116: *Interesse. Lucrum licitum. Nauda rente/ nopelniums.*

Kitame pavyzdyje matyti, kad lenkiškai lemai *winfzowanie* parenkami kiek skirtingi atitikmenys. Sirvydui svarbu buvo išreikšti nuotaiką, t. y. džiaugsmą dėl kieno nors sėkmės, o ED 1683 pateikiamas junginys, kuris reiškia 'gero linkėjimą', plg.:

(76) SD 1642, 480: *winfzowanie/ Gratulatio, Džiaugfmas izgiaro kieno.*

ED 1683, 586: *winfzowanie. Gratulatio. Lábbá weláβaná.*

Kaip buvo ieškoma atitikmenų konkretiems daiktams ar dalykams įvardyti, rodo kiti parinkti pavyzdžiai. Lotynų kalbos atitikmenys tokiais atvejais lietuviškų resp. latviškų atitikmenų pasirinkimui žodynų autoriams turėjo nevienodą įtaką, plg.:

(77) L 1638, 147A: *Saal/ aula, Saale.*

SD 1642, 397: *Sala, Porticus, exedra, Plati troba.*

ED 1683, 486: *Sala, Porticus exedra, Gangis.*

(78) SD 1642, 78: *Gryžpan/ Ærugo æris. Krofítas žalas warinis.*

ED 1683, 99: *Gryžpan. Æris ærugo (ginis: f.) Warβa rûfe.*

Matyti, kad aprašant kokią nors realiją, bandoma ieškoti ją atskiriančių požymių. Pavyzdžiui, SD 1642 sale vadinama *plati troba*. Vario rūdims, vario žalumui įvardyti Elgeris pasirenka tikslų atitikmenį, o Sirvydas iš pradžių nurodo žodį *krosylas*, kuris gali reikšti ir spalvą, ir dažus, o paskui prideda du būdvardžius: *žalias* ir *varinis*.

Dar vienas pavyzdys rodo, kad ED 1683, remiantis kitu šaltiniu ar tikslinant, parinktas kitoks lotyniškas paaiškinimas *Libellus forenfis, dica* ir *Liber citatorius ad tribunal*, plg.:

(79) SD 1642, 341: *Pozew, Libellus forenfis, dica, æ Lakfztas tiefon pawadinus.*

ED 1683, 427: *Pozew. Liber citatorius ad tribunal. Prekβan tēfa aycenigá grammata.*

SD 1642 šaukimas į teismą įvardijamas junginiu *lakštas, tie-son pawadinqs*, o ED 1683 – aprašomuoju sakiniu *prekβan tēfa aycenigá grammata* į tiesą kviečiantis laiškas'.

Taip pat SD 1642 pasitaiko atvejų, kai aiškinimas pradedamas hiperonimine sąvoka ir ji konkretinama šalutiniu sakiniu, pvz.: *katilas, kuriame degina žoles ir žiedus; sūdelis, iš kurio vyną ir vandenį kielikan pila prieg mišias* (taip pat ED 1638 – *Traucins êksz kurriu top udens turrete py tâs fwêtas Miffas*); *žemės, kuriomis išsilygina duobes*, plg.:

- (80) SD 1642, 1: *Alámbik. Æolypila. Katilas/ kuriami degina žoles ir žiedus.*
ED 1683, 2: *Alámbik. Æolypila. Kattlins/ Alindas.*
- (81) SD 1642, 2: *Ampulká. Ampulla, gutturnium. Sudelis iz kurio winu, ir wundeni kielikan pila prieg mišiey.*
ED 1638, 2: *Ampulka. Ampulla, gutturnium. Traucins êksz kurriu top udens turrete py tâs fwêtas Miffas.*
- (82) SD 1642, 199: *Náwoz, Congeftus us. Zemes kuriomis izfiligina duobes.*
ED 1638, 255: *Nawoz Congeftus us. Kôpa.*

Tačiau hiperoniminė sąvoka SD 1642 ne visada nurodoma, ir pats atitikmuo pradedamas įvardžiu *kuris*, plg.:

- (83) SD 1642, 6: *Bánieczká/ baniuszká/ bańká. Ampulla, guttus, ti m. guttulus. Zbonelis vnêfzto kaklo.*
Bániecznik. Ampullarius. Kuris daro zbonelus.
- (84) SD 1642, 179: *Mošiqdz/ Æs, orichalcū. Skayftawaris.*
Mošięźnik/ Ærarius. Kuris dirba iz fskayftawario ku.

Kad SD 1642 dažnai remiamasi ir platesniais realijų paaiškinimais, o ED 1683 pateikiami keli sinonimai ar ieškoma vieno atitiktens, rodo šie pavyzdžiai:

- (85) SD 1642, 78: *Arendá. Locatio, conductio. Ažupirkimas/ páfūdimas turto kieno/ namu/ dirwos/ piewos. rc.*
ED 1683, 3: *Arendá. Locatio, conductio. Sumdiβana/ yzdoβana/ aizpirkβana/ fadereβana.*

- (86) SD 1642, 3: *Areft. Interdictio, interdictum. Ažufákimas, ažudraudimas kieno dayktu, arba paties žmogaus, kuris kaltás ira kam, idant ne butu išduoti iš namu &c.*
ED 1683, 4: *Areft. Interdictio, interdictum. Aislekšana.*
- (87) SD 1643, 6: *Bánkierz co pieniédzmi zyšku fzuka. Argentarius, menfarius, trapezita. Prekijas, kuris pinigays kayp prekiemis prekauia, ir naudos iz to iefzko.*
ED 1683 šio straipsnio nėra.

Sirvydui buvo svarbu nurodyti, kad nuomojami gali būti namai, dirvos, pievos, o areštuojami ne tik daiktai, bet ir žmogus, kuris yra kaltas. Bankininkas ne tik *prekijas, kuris pinigais kaip prekėmis prekiauja*, bet ir *naudos iš to ieško*.

Elgeris, ieškodamas tikslesnio lenkų kalbos lemos *astrych* vertimo, nors ir rėmėsi lotynišku aiškinimu, sutrumpino jį išbraukdamas pirmąjį lotynų kalbos žodį *tegulae*. Pasikeitė ir siūlomas latviškas vertimas, plg.: *plytelės, lentelės iš marmuro asloj paguldytos, paklotos* ir *Galdini nuo akmenems ekš grydims* 'lentelės iš akmens grindyse', plg.:

- (88) SD 1643, 4: *Aftrych. Tegulæ, tabulæ marmoreæ in pauimentis. Pliteles, lynteles iz mármuro asloy pagulditos, paklotos.*
ED 1683, 4: *Aftrych. Tabulæ marmoreæ in pauimentis. Galdini nuo akmenems ekš grydims.*

3.4. Sinonimai

Visuose nagrinėjamuose žodynuose, kaip jau buvo matyti ir iš ankstesnių žodynų straipsnių iliustracijų, pasitaiko atvejų, kai žodžiai verčiami dviem ar keliais sinonimais. Pavyzdžiui, vienas atitikmuo gali būti skolinys, o kitas – dūrinys arba dvižodis aiškinamasis junginys, plg.:

- (89) Lex, 13: *Becker bekere, piragininkas.*
L 1638, 41B: *Brodbacher/ Beckeris/ Maiseszäppeis.*

Galima palyginti dūrinio Brodbäcker vertimą L 1638, kur *Maiseszäppeis* yra dūrinys.

Sakyklą reiškiantis vokiečių kalbos žodis *Cantzel* L 1638 verčiamas ir adaptuotu skoliniu *cancels*, ir junginiu *predigka krähβlis*, t. y. pažodžiui – *pamokslininko krėslas, kėdė*, plg.:

(90) L 1638, 44A: *Cantzel/ Cantzels/ Predigka=krähβlis*.

Vokiško daiktavardžio *Dantz* ir *dantzen* atitikmenys L 1683 rodo, kad veikiausiai latvių kalboje pagreičiui ta pačia reikšme buvo vartojami du sinonimai: svetimos kilmės *dantzis* ‘šokis’ ir *dantzoht* ‘šokti’ bei savos *lākaschana* ‘šokis’, ir *lākaht*⁹ ‘šokinėti’.

(91) L 1638, 45B: *Dantz/ Dantzis/ lākaschana*.
*dantzen/ dantzoht/ lākaht*¹⁰.

Panašiai tarpusavyje konkuruoja savas ir skolintas žodis ir Lex, plg.:

(92) Lex, 40a: *Geift Dwaffe, Dukas*.
Lex, 79a: *Serviet Skuska, Skepeta*.
Lex, 102a: *Wächter Sargas, Waktorius*.

Paprastai šalia pateikiami sinoniminiai atitikmenys rodė pačios kalbos leksikos sinonimijos išgales, plg.:

(93) L 1638, 211B: *Wohnung/ dfiewofchana/ dfiewokle/Nams/ ähka/ buhda/ Šähta*.
Lex, 52a: *Kahl Plikkas, Grynas, Plynas*.
SD 1642, 9: *Báyki to/ plotki/ brednie. Nugæ, tricæ, ineptiæ, fermo friuolus. Niekay/ bezliepiećioš/ tufzti žodziey/ paklaydos/ japnay*.
SD 1642, 30: *Chory. æger, ægrotus, morbo affectus. Ligonis/ ligotas/ negalis/ fergus*.

Kita vertus, stengtasi kuo tiksliau perteikti lemos turinį, o trikalbiuose žodynuose remiamasi ir lotyniškų atitikmenų seman-

⁹ *Lēkāt* – ‘šokinėti, šokčioti’.

¹⁰ Plg. Lex 86: *Tanz Szokinejimas, Szokis, Tanzen szokineti, szokti*.

tika, plg.: *wesele, radość – linksmybė, džiaugsmas; motus animi – širdies pakrutinimas; turba circumfusa – daugybė, aplink stovinti; cancer – kalinė; vincula – saitai:*

- (94) SD 1642, 473: *Wesele/ radość/ Lætitia, gaudium. Linxmibe/ džiaukfmas.*
- (95) SD 1642, 1: *Afekt. Affectus, motus animi, affectio, commotio. Sirdies pakrutinimas/ noras/ giedulis/ pageydimas.*
ED 1683, 1: *Affekt. Affectus, us. M. motus animi, affectio commotio. Gribaßana/ karoßana: myliba D. Prataßaubißana.*
- (96) SD 1642, 4: *Affjiftentia. Afjifte[n]tes, corona, turba circumfusa. Daugibe aplink stowinti/ pulkas.*
ED 1683, 4: *Affjiftentia. Afjifte[n]tes, corona, multi circumfufi. Lauzun pulks/ laudis kôpa.*

4. Atitikmenų semantinis turinys

4.1. Atitikmenų tipai

Danguolės Melnikienės nuomone, dvikalbių žodynų esmę atspindi trys pagrindiniai dalykai: dviejų kalbų sugretinimas viename leksikografiniame kūrinyje; dviejų kalbų sugretinimo motyvacija ir funkcija viena kitos atžvilgiu; perėjimas nuo vieno leksinio kodo prie kito, t. y. vienos kalbos konceptams randama leksinė raiška kitose kalbose (Melnikienė 2009, 16).

Gretinant dviejų ar kelių kalbų leksinius vienetus (angl. *cross-linguistic relationships*), paprastai skiriami trys pagrindiniai semantinių santykių tipai (Altenberg, Granger 2002, 22)¹¹:

1. visiška atitiktis (angl. *overlapping polysemy*);
2. dalinė atitiktis (angl. *diverging polysemy*);
3. atitikties nebuvimas (angl. *no correspondence*).

Dviejų kalbų žodžių denotacinių reiškinių visiškos atitikties atvejai nėra tokie dažni. Paprastai lygiareikšmiai yra vienareikšmiai žodžiai, t. y. abiejose kalbose turintys tik po vieną leksinę

¹¹ Lietuviški terminai iš Pažūsis 2014, 18.

reikšmę. Lyginant dviejų kalbų leksinius vienetus, dažniausiai pasitaiko dalinės atitikties atvejų, pavyzdžiui, vieną originalo kalbos žodį semantiniu atžvilgiu gali atitikti ne vienas, o keli vertimo kalbos žodžiai, originalo kalbos žodžio reikšmių apimtis yra didesnė negu atitinkamo verčiamosios kalbos žodžio reikšmių apimtis (arba atvirkščiai), originalo kalba ir verčiamosios kalbos žodžiai turi ir tas pačias, ir kiekvienas jų dar ir skirtingas reikšmes (Pažūsis 2014, 19–20).

Atitikties nebuvimą lemia tokie atvejai, kai vienos kalbos leksinis vienetas neturi atitiktens kitos kalbos žodyne. Realijoms priskiriami žodžiai (žodžių junginiai), kuriais įvardijami kuriai nors tautai būdingi materialinės ir dvasinės kultūros dalykai (todėl jie angliškai dažnai vadinami *culture-bound words*, *cultural words*, *culture-specific items*) (Pažūsis 2014, 43). Kalbant apie atitikties nebuvimą, būtina paminėti terminą *leksinė spraga* (lot. *lacuna*, angl. *lexical gap*, (*semantic*) *void*, *blank space*, *gap*; pranc. *lacunes*; žr. Shuttleworth, Cowie 1997/2007, 196–197). Jei sąvoka nėra žinoma ar nėra svarbi tos kalbos vartotojams, susidaro leksinė spraga. Neleksikalizuotoji sąvoka verčiama įvairiais kompensaciniais (generalizacijos, konkretizacijos, aprašomojo vertimo) metodais (Cvilikaitė 2005, 2005). Pavyzdžiui, vienoje kalboje kokia nors sąvoka yra reiškia leksiniu vienetu, o kitoje kalboje ta pati sąvoka reiškia laisvu žodžių junginiu (Bentivogli, Piant 2000, 600). Kai plačios semantikos leksinis atitikmuo parenkamas verčiant originalo kalbos konkrečios reikšmės žodį, turime generalizaciją (iš hiperonimo–hiponimo opozicijos renkamas hiperonimą). Konkretizacija apibūdinama kaip konkretesnės reikšmės leksinio vieneto parinkimas verčiant platesnės reikšmės leksinį vienetą (pasirenkamas hiponimas) (Leonavičienė 2010, 22).

Beekvivalentės leksikos perteikimo būdų yra įvairių: skolinimas, tiesioginis (arba kopijuojamasis) vertimas, apytikslis vertimas, pvz., hiperonimine sąvoka, aprašomuoju būdu ir pan. (Pažūsis 2014, 287). Kai skolinama kurio nors žodžio vidinė pusė,

t. y. perkeliama žodžio morfologinė struktūra, bet jo sudedamosios dalys pakeičiamos savomis morfemomis, susiduriama su leksiniais vertiniais. Leksiniai vertiniai – tai žodžiai, sudaryti pamorfemiui, tiksliai arba apytiksliai išverčiant kitos kalbos žodžio struktūros dalis tam tikros kalbos žodžių darybos priemonėmis.

Tiriant XVII a. paraleliniuose žodynuose randamų atitikmenų semantinį turinį ir atsižvelgiant į ankstesnes pastabas, galima išskirti kelias problemas. Pirma, nustatant leksinio vieneto reikšmę, ir ypač funkcinę ar pragmatinę vertes, paprastai remiamasi rišliais tektais, todėl senųjų žodynų tyrimas šiuo atveju yra keblus darbas, mat juose rišlaus teksto nepateikiama. Kita problema yra ta, kad aiškinantis žodžio reikšmę remiamasi dabartinės kalbos faktais ir savo patirtimi, todėl kartais sunku nustatyti, koks reikšmės turinys galėjo ar turėjo būti XVII a. Be to, iki šiol per mažai dėmesio skiriama žodynų šaltiniams, kurie dažnai lėmė leksinio vieneto atitikmenį, taip pat kitų kalbų įtakai nustatyti.

4.2. Teminės lemų grupės

Toliau vertėtų panagrinėti konkrečius žodynų straipsnius, atsižvelgiant į tai, kokių teminių grupių žodžiai yra verčiami.

4.2.1. Asmenų pavadinimai

Gretinant pirmuosius žodynus su vokiečių kalba, matyti, kad gausiai pateikiama pavadinimų, įvardijusių įvairias profesijas ar amatą, pvz.:

(97) L 1638, 19B: *Amptmann/ Muifchaskunx/ ghallineex.*

Lex, 5: *Amptmann Uriedininkas.*

(98) L 1638, 59B: *Beltzmacher/ Kafchokneex.*

(99) L 1638, 59B: *Bander/ Stiepotais/ Stiepenex.*

Tačiau galima rasti ir perkeltinės reikšmės asmenų įvardijimų, plg.:

- (100) L 1638, 103B: *Klügling/ ghuddris/ ghudder=dägguns*.
 L 1638, 130B: *Naßweiß/ ghudderdägguns*.
 L 1638, 133A: *Nüchtern/ ghaddighe/ tuckfcha Širlds*.

Latvių kalbos dūrinio *ghudderdägguns* reikšmė yra ‘gudranosis’, o junginio *tuckfcha Širlds* – ‘tuščia širdis’.

Išsamiau toliau bus panagrinėti keli asmenų pavadinimai, pateikiami SD 1642 ir ED 1643.

Kaip asmenis reiškiančių lenkų kalbos žodžių atitikmenys SD 1642 ir ED 1643 vartojami skoliniai, žodžių junginiai ir dūriniai ar vediniai, plg.:

- (101) SD 1642, 61: *Aptekarz. Myropola, Pharmacopola, unguentarius. Aptiekorius, kuris [menafi] aplink aptiekos darbus*.
 ED 1683, 3: *Aptekarz. Myropola, Pharmacopola, unguentarius. Atiekers*.
- (102) SD 1642, 61: *Filozof/ Philo[so]phus, Phyficus. Ifzminties/ nuomonios mylėtoias/ protomeylis*.
 ED 1683, 77: *Filozof. Philofophus, phyficus, Wismodrigs*.
- (103) SD 1642, 48: *Domak/ Vmbraticus homo, incubator domi fuæ. Námukas/ námie gulis*.
 ED 1683, 60: *Domak. Vmbraticus homo, incubator domi fuæ, microspicus. Cylwæks/ kaf wyffe namu palleka*.
- (104) SD 1642, 392: *Rurmiftrz, Indagator aquarum, aquilex, gis. Wundeninikas*.
 ED 1683, 480: *Rurmiftrz. Indagator aquarum, aquilex (egis) Vdenfmæleis*.

Matyti, kad Sirvydas, nors ir teikia skolintos šaknies atitikmenį *aptiekorius*, dar prideda jo išsamesnį paaiškinimą *kuris menasi aplink aptiekos darbus*. Taip pat jis, remdamasis lotynišku atitikmeniu *philosophus*, pateikia net kelis galimus atitikmenis: *išminties (nuomonios) mylėtojas* ir savo sudarytą žodį *protomeylis*, plg. *sophia* ‘išmintis’. ED 1683 pateikiamas dūrinys *vismo-*

drigs ‘visų įžvalgiausias / viską įžvelgiantis’. Namisėdą (lenk. *Domak*) SD 1642 atitinka *namūkas* (t. y. vedinys iš *namas / namai*) arba apibūdinamasis junginys *namie gulįs*, o ED 1683 atitikmuo pradedamas hiperonimu: *žmogus, kuris visada namie palieka*. Taip pat SD 1642 kaip *urmistrz* atitikmuo pateikiamas priesagos *-ininkas* vedinys *vandenininkas*, o ED 1683 – dūrinys *vdenfmaelis*, t. y. *vandens sėmėjas*¹².

Kitoje SD 1642 vietoje Sirvydas tik šalia svetimo žodžio *prakurataras*, t. y. ‘prokuroras’, pateikia savos kilmės vedinį *tiesinykas*, o Elgeris – *tėfneks*¹³, plg.:

- (105) SD 1642, 345: *Prokurátor, Patronus caufarum, orator forenfis. actor caufarum. Prakurataras, tiefinikas.*
ED 1683, 431: *Prokurátor, Patronus caufaru[m], orator forenfis, actor caufarum. Tėfneks.*

Veikiausiai Sirvydai svetimos šaknies žodis atrodė aiškesnis, nes *tiesinykas* vartojamas ir kaip kito lenkų kalbos žodžio atitikmuo, plg.:

- (106) SD 1642, 343: *Praktyk prawny/ prawnik/ Iurisconfultus, verfatus in caufis. Tiefinikas/ tiefas numanus.*

Tai yra *teisininku* vadinamas *žmogus, tiesas (įstatymus) numanąs (vftává/ Lex, decretum, fcitum, infitutum. Iftata/ tiefa/ iftatimas* SD 1642, 464).

Pasitaiko atvejų, kai Sirvydas pasirenka platesnės reikšmės žodį, o Elgeris ieško tikslesnio sąvokos aiškinimo, plg.:

¹² Plg. *smēlējs*, -a 1. sėmėjas -a, sēmikas -ē (<https://www.letonika.lv>).

¹³ Plg. *Tiesnieks* – 1) *tiesnieks* Br. 550, *tiesnieks* Fürecker, St., U., (mit iê 2), der Richter: *tāpēc būs tie jūsu tiesnieki* Glück Matth. 12, 27; 2) *tiesnieks* 2 Nötk., *tiesnieks* Wessen, (mit iè) Nötk., (mit iè 2) Golg., einer, der das Gericht besucht, einer, der prozessiert: *tiesnieku sarunas* Plūd. Rakstn. II, 329; 3) *tiesnieks* jem.; dem auch ein Anteil (*tiesa*) gebührt Alswig. Vgl. li. *tiesininkas* ein Rechtskundiger (<http://tezaurs.lv/mev/>).

- (107) SD 1642, 352: *przekupień, propola. pardaweias.*
ED 1683, 429: *Przekupień, Kas prekß otru pyrka, prekß
pyrkneks.*

Daiktavardis *pardavėjas* SD 1642 vartojamas dar kaip lemos *Przedawacz, przedawca* atitikmuo (plg. *Przedawacz/ przedawca/ Venditor, pardaweias/ parduodus* SD 1642, 349), t. y. *pardavėjas* yra *parduodąs* [žmogus]. O *perpardavėjas* (lenk. *przekupień*) ED 1683 aiškinamas taip: *kas prieš antrą pirko*, t. y. *prekšpirkneks* 'kas iki to pirko'.

Kitas lenkų kalbos darinys *somokupieć* abiejuose nagrinėjamuose žodynuose verčiamas dūriniais: SD – *vienapardavėjas*, ED – *patsprecneks*, pvz.:

- (108) SD 1642, 167: *Sámokupieć/ Monopola, Wienapardaweias.*
ED 1683, 486: *Samokupiec. Monopola Patsprecneks.*

Sirvydui veikiausiai labiau rūpėjo atspindėti lotynų kalbos dalį *mono-*, t. y. *vienas*, o Elgeriui – lenkų kalbos *samo-*. Latvių kalbos *patsprecneks* maždaug reikštų *pats sau prekininkas* (plg. la. *prece – prekē*).

Dar viename pavyzdyje matyti, kad Elgeris renkasi dūrinį, kurį sudaro svetimos kilmės daiktavardis *slava* (plg. *Chwalá. Laus, dis f: gloria. Slawa/gods* ED 1683, 37) ir kitas daiktavardis *nessais*, kas pažodžiui reikštų 'šlovės / garbės nešėjas'. SD 1642 kaip atitikmuo pateikiamas vedinys iš *girti – gyрэjas* ir šalia junginys *kuris giria*, plg.:

- (109) SD 1642, 32: *Chwalcá. Laudator. Gireias, kuris giria.*
ED 1683, 37: *Chwalcá. Laudator. Slawaneffais.*

Panašiai SD 1643 aiškinamas lenkų kalbos žodis *kopacz*. Iš pradžių pateikiami net trys sinonimai *kasėjas, kastojas, bedėjas*, o paskui dar remiamasi jų pamatiniais žodžiais, t. y. *kuris kasa, beda kq*, plg.:

- (110) SD 1642, 119: *Kopacz, Foffor. Kafėias, kaftoias, bedėias, kuris kafa, beda ku.*
ED 1683, 152: *Kopacz, Foffor (oris) Gráwæris/græwers.*

ED 1683 šiuo atveju pasirenkami du skolintos šaknies sinonimai *gráwæris*, *græwers*.

Toliau pateikiamas pavyzdys rodo, kas lenkų lemai *polityk* SD 1642 parenkami skirtingi atitikmenys: viename straipsnyje junginys *užveizdėtojas visuotimės*, kitame – skolinys *politikas*, plg.:

(111) SD 1642, 321: *Polityk dobry, Vir adminiftrandæ Rei peritus, ciuilis, Gieras ažuweyzdetoias wifotimas*¹⁴.

*Polityk zły, Politicus, Pseud[opoliticus],
politici nomen falfo ufurpans, piktas politikas.*

Pirmuoju atveju, Sirvydas pasirinko plačios semantikos daiktavardį *užveizdėtojas*, padarytą iš veiksmožodžio *užveizdėti*, t. y. *prižiūrėti*¹⁵, ir jį konkretino kilmininku *visuotimės*, t. y. *bendruomenės*, plg.: *Pospolstwo/ gmin/ Populus, vulgus, plebs, Wifotime* SD 1642, 332.

ED 1683 taip pat skiriasi *gero politiko* ir *blogo politiko* aiškiniama, plg.:

(112) ED 1683, 404: *Polityk dobry, Vir adminiftrandæ reip: peritus, civilis, Labs cylweks uz wadyβanas.*

Polityk zły, Pseudopoliticus. Vyltneks.

Taigi, ED 1683 geru politiku laikomas 'tinkamas vadovauti žmogus', o blogu – *vyltneks* 'apgavikas, klastūnas; gudruolis'.

Kitam lenkų kalbos junginiui *Szczerbaty człowiek* SD 1642 parenkamas daiktavardžio *šukė* galūnės vedinys *šukys*, ED 1683 kaip atitikmuo pateikiamas latviškas junginys *mazzus zobus tur*, t. y. [žmogus], kuris turi mažus dantis (plg. lotynų kalbos atitikmenį *diminutos dentes habens*):

¹⁴ Plg. SD 1677, 321: *Polityká dobrá, zła, Recta & praua Reip: adminifratio, Waldžia wifotimes.*

¹⁵ Plg. *Budowniczy. ædilis, Sartorum tectorum curator. Ažuweyzdetoias namadariftes pilies/ jeniu/ miesto/ rc. Bažničios/ rc.* SD 1642, 24, *podwoiewodzy/ Ædilis, præfectus annonæ, ædilis cerealis. Ažuweyzdetoias iawu* SD 1642, 314, *wytrykufz/ Quæstor templi, Ažuweyzdetoias Bažničios* SD 1642, 506.

- (113) SD 1642, 433: *Szczerbaty człowiek, Diminutos dentes habens. fzukis.*
ED 1683, 531: *Szczerbaty człowiek/ Diminutos dentes habef[n]s; Mazzus zobus tur.*

Toliau pateikiama pavyzdžių, kai abiejuose gretinamuose žodynuose arba viename iš jų nėra konkretaus asmenį pavadinančio daiktavardžio, bet verčiama kitų kalbos dalių žodžiais, plg.:

- (114) SD 1642, 247: *Odludek/ Solitarius homo, ingenio suo viuit, suos habet mores. Atfjfkiris nuog žmoniu.*
ED 1683, 314: *Odludek. Solitarius homo, ingenio suo vivit. Wens pats.*

Sirvydas 'atsiskyrėlio' reikšme SD 1642 vartoja aprašomąjį junginį *atsiskyręs nuog žmonių*, Elgeris pasirenka junginį *wens pats*, kurio reikšmė yra 'vienas pats'. Taip pat bendraamžis (lenk. *Rowienik*) SD 1642 aiškinamas kaip *lygių* arba *vienų metų su kitu*, o ED – *vieno amžiaus*, plg.:

- (115) SD 1642, 381: *Rowienik, Coætaneus, æqualis ætati alicuius, Ligiū, wienu metu su kitu.*
ED 1683, 486: *Rowienik, Coætaneus, æqualis ætatis. Wenas weccums.*

Pabėgęs nuo kartuvių (plg. *abruptus è patibulo*) SD 1642 vadinamas *nutrukėliu*, ED 1683 – aprašomuoju junginiu, t. y. *nuo kartuvių pabėgęs*, plg.:

- (116) SD 1642, 461: *Vrwániec, Elapfus laqueo, abruptus è patibulo. Nutrukielis.*
ED 1683, 566: *Vrwaniec Elapfus laqueo, abruptus è patibulo. No karra isbege.*

Kitame pavyzdyje perkeltinės reikšmės trinarė lenkiška lema *Sercá málego człowiek* abiejuose žodynuose taip pat verčiama skirtingai. SD 1642 – pažodiniu junginiu *mažos širdies* [suprask *žmogus* – aut. past.], o ED 1683 – būdvardžiu *bijklis*, plg.:

- (117) SD 1642, 400: *Sercá mátego człowiek. Muliebri animo homo, abiecto, demiffo, humili. Mažos širdies.*
ED 1683, 490: *Sercá mátego człowiek/ Muliebri animo homo; abjecto, demiffo humili Bijklis.*

Latvių kalbos žodis *biklis* reiškia asmens vidinę savybę 'drovus, baikštus'¹⁶.

Greitinant SD 1642 su ED 1683 taip pat matyti, kad lenkiškos būdvardžių lemos gali būti verčiamos ne vien būdvardžiais, bet ir asmenis reiškiančiais daiktavardžiais, pvz.:

- (118) SD 1642, 25: *Buntowny/ burzliwy. Seditiofus, factiofus, turbulentus. Mayfztingas/ Wáydingas.*
ED 1683, 27: *Buntowny. Burzliwy. Sediciofus, faktiofus, turbidus homo, turbulentus. Sorybasdarritais/ dumpidarritais, Næmerigscilweks.*

SD 1642 kaip lemos *buntowny/ burzliwy* atitikmenys teikiami būdvardžiai *maištingas, vaidingas*, o ED 1683 dūriniai *sorybasdarritais, dumpidarritais*, kas pažodžiui reikštų 'maišto darytoją' ir *nemerigscilweks*, t. y. *netaikus žmogus*.

4.2.2. Daiktų pavadinimai

Toliau pateiktina keletas senuosiuose žodynuose aptinkamų daiktų pavadinimus reiškiančių žodžių straipsnių.

Kaip vokiečių–lotynų kalbų žodyno L 1638 pavyzdį galima paminėti daiktavardžio *Helm* straipsnį, plg.:

- (119) L 1638, 87B: *Helm/ Bruņņa=zäppure.*
Lex, 47: *Helm Szalmas.*

Daiktavardis *bruņņas* L 1638 dar pateikiamas ir kituose straipsniuose, plg.:

¹⁶ Plg. *bikls*, ~a, – drovus -i; nedrąsus -i, baikštus -i, suvaržytas -a; neryštingas –a (<https://www.letonika.lv>).

- (120) L 1638, 85A: *Harnisch/ Bruņņas*.
L 1638, 135A: *Pantzer/ Bruņņas*.

Vokiečių kalbos žodžiai *Harnisch* ir *Pantzer* reiškia 'šarvus'. Taigi, latvių kalbos darinį *bruņņa=zäppure* veikiausiai reikėtų suprasti kaip *šarvams priskiriama kepurė, kepurė, naudojama kaip šarvas*¹⁷, dar plg. žodyno straipsnį *bewaffnet/ ab=bruņņohtz/ Bruņņineex* L 1638, 199A, kur *bruņņineeks* reiškia ginkluotą, apsiginklavusį žmogų.

Kitame L 1638 pavyzdyje pavartoti du būdvardžiai *darghs* ir *sweffs*, bei daiktavardis *drehbe*, plg.:

- (121) L 1638, 138B: *Purpur/ dahrgħa Drehbe/ fweffcha Drehbe*.
Lex, 19: *Purpur Kanika*.

Taigi tamsiai raudonos spalvos audinys įvardijamas kaip 'brangi drobė' arba 'svetima drobė', t. y. 'drobė iš svečios šalies'. Toliau pateikiama keletas SD 1642 ir ED 1683 sugretinimų.

- (122) SD 1642, 55: *Duchnā. Pileus nocturnus ex plumis. Naktine iz plukfnu kiepure*.
ED 1683, 68: *Duchnā. Pileus nocturnus ex plumis. Naktcepur*.

Šiame pavyzdyje matyti, kad SD 1642 labiau remiamasi lotynišku atitikmeniu ir verčiama pažodžiui aprašomuoju junginiu, t. y. *naktinė kepurė (pileus nocturnus) iš plunksnų (ex plumis)*. O ED 1683 pasirenkamas dūrinys *naktcepur* neapibūdinant jos sudėties.

Kas yra muzikos instrumentas *fleita*, Sirvydas aiškina aprašomuoju būdu, t. y. šalia daiktavardžio *pypynė* dar nurodydamas, kaip instrumentas pučiamas – *kurių skersai nasrump pridėta pučia*. ED 1683 kaip atitikmenys pasirenkami du panašios semantikos žodžiai *swilb* 'švilpynė' ir *stabbule* 'birbynė, lamzdelis, dūdelė', plg.:

¹⁷ Plg. *bruņņepure* – [kario] šalmas (<https://www.letonika.lv>).

- (123) SD 1642, 62: *Fletniá. Fiftula, canna. Pipine, kuriu fkieřfay nařrump pridetu pućia.*
ED 1683, 77: *Fletnia. Fiftula, canna(æ) Swilb, ťabbulle.*

Antrą kartą atitikmuo *pypyné* SD 1642 pavartojamas būtent švilpynei pavadinti, pvz.:

- (124) SD 1642, 297: *piřczalká, Fiftula, arundo, calamus, canna počticè pipine, řapielka.*

Kitame pavyzdyje matyti, kad lenkiška lema *portatyle* žodynuose verčiama skirtingai. SD 1642 labiau remiamasi lotynišku atitikmeniu, plg. *altare portatlie* ir *altorius neřiojamas*, ED 1683 – aprašomuoju būdu labiau paaiřkinama sąvoka – *akmuo, kuriame řventa tauré stovi*, plg.:

- (125) SD 1642, 329: *portątył do Mřzy, Altare portatile, viatorium. Altorius neřioimas.*
ED 1683, 412: *Portątył do Mřzy/ Portatile. Akmins ekř katru řwets bykkers řtawe.*

Smeigtukas su galvute SD 1642 įvardijamas daiktavardžiu *prisagėlė*, o ED 1683 – *knepadata*, plg.:

- (126) SD 1642, 437: *řzpilka miedziána, Acicula, Priřagiele.*
ED 1683, 537: *Szpilka miedziana. Acicula. Knep addata.*

Taigi, Sirvydo žodyne pasirenkamas naujadaras *prisagėlė*. Tai priesaginis deminutyvinis darinys iš veiksmožodžio *prisęgti* (plg. kitą SD 1642 deminutyvą *Igiełká, Acicula. Adatele* SD 1642, 89). Latvių kalboje *knepadata*¹⁸ yra dviejų daiktavardžių dūrinys.

Pateikiant lenkų kalbos daiktavardžio *durszłak* atitikmenį, elgiamasi skirtingai. Sirvydas prideda tikslinančių būdvardžių: *kořtuwis (varinis, geleřinis)*¹⁹, Elgeris pateikia tik *kastavs*, žr.:

¹⁸ Plg. *knepadata, kniepe* (gen. pl. ~ju), šnek. smeigtukas (adata su galvute) (<https://www.letonika.lv/>).

¹⁹ Plg. SD 1642, 27: *Cedźiworek/ řitko. Qualus Kofztuwis*, SD 1642, 159: *Luznik, Fifcus vimineus, colum lixiuum. Kofztuwis řzarminis.*

- (127) SD 1642, 55: *Durfzlāk. Colum. Kofztuwis warinis/
gielāzinis.*
ED 1683, 69: *Durfblak. Colum. Kaftaws.*

Apibrēžiant kitā lenkų kalbos žodį *kadlub* taip pat pasirenkami skirtingi būdai: Sirvydas, remdamasis lotynų kalbos aprašomuoju atitikmeniu, kaip lietuvišką ekvivalentą duoda junginį *sūdinė, išdrožta iš medžio vieno*; o Elgeriui svarbu buvo nurodyti kelis sinonimus: *kausis, ciba, kipae, kublis*, plg.:

- (128) SD 1642, 91: *Kádľub. Vas, urna, doliolum ex vno ligno
cauatum. Sudine išdrožta iz medžio wieno.*
ED 1683, 219: *Kádľub. Vas (vafis, n.) urna. Kaufis/ cibba/
kippæ/ kublis.*

Pats daiktavardis *sūdynė* SD 1642 dar vartojamas ir tepalo / kvepalų dėžutei, spintelei pavadinti, plg.:

- (129) SD 1642, 409: *šloiek, Pyxis, myrothæcium. fudine vnt mofties.*
ED 1683, 501: *Słoiek Pyxis. Mirothæcium. Cybbe.*

ED 1683 šiuo atveju tėra tik atitikmuo *cyba*²⁰.

Kitas aptartinas indo pavadinimas yra *tygiel*. Tiek SD 1642, tiek ED 1683 pateikiami du žodyno straipsniai: *tygiel* ir *tygiel zlotniczy*, plg.:

- (130) SD 1642, 450: *Tygiel/ Frixorium, farreum, spirgintuwe.*
Tygiel zlotniczy/ Fuforium, catillus
fictilis, Lietuwe aukšniku.

ED 1683, 552–553: *Tygiel Frixorium, farreum. Panna.*
Tygiel zlotniczy. Fuforium, catillus
fictilis. [S]ydraba kal Riks.

²⁰ <https://www.letonika.lv> latvių–lietuvių kalbų žodyne *ciba* aiškinama taip: *abrinās dial., vogonė barb.* (skobtas medinis indelis su antvožu, pvz., sviestui, varškei įsidėti).

Pirmuoju atveju antraštiniam žodžiui *tygiel* Sirvydas parenka naujadarą iš veiksmazodžio *spirginti* su priesaga *-tuvė*, t. y. *spirgintuvė*²¹. Elgeris renkasi skolinį *panna*, kuris reiškia 'keptuvė'. Indas, kuriame buvo lydomi auksiniai daiktai, SD 1642 pavadintas junginiu *lietuve auksinyku*, o ED 1683 – [*s*]ydraba kal *Riks* 'sidabro kalimo prietaisas'.

Skaičiavimo lentai (skaitytuvų prototipui) pavadinti Sirvydas pasirenka priesagos *-ynė* vedinį, t. y. *skaitynė*, o Elgerio žodyne pateikiamas dūrinys *rekengaldins* iš *rėķin* ir *galdinš* 'skaičiavimo / sąskaitos lentelė'²², plg.:

- (131) SD 1642, 373: *Rachownicza tablica. Abacus, m.*²³ *menša pythagoræ. Skaitine.*
ED 1683, 435: *Rachownicza táblica. Abacus (m.) menša Pythagoræ. Rekengaldins.*

Sakykla SD 1642 įvardijama dvejopai: hibridiniu daiktavardžiu *sakytinyčia* (*dievo žodžio*), kur kolokacija *Dievo žodis* reiškia pamokslą, ir kitu hibridiniu dariniu *mokslinyčia*, sietinu su daiktavardžiu *mokslas*. ED 1683 pasirenkamas dūrinys *prædikekræsls*, kur *predikis* reiškia 'pamokslą'²⁴, plg.:

- (132) ED 1683, 100: *Kázálnicá. Suggeftum, fuggeftus, us, superior locus, roftra, orum. Sakitiničia Diewo žodžio, mokfliničia.*
ED 1683, 128: *Kázálnicá. Suggeftum, fuggeftus (ûs, m) roftra (orum). Prædikekræsls.*

²¹ Kitame SD 1642 straipsnyje, turinčiame vieną iš lemų *tygel* ir atitikmenį *frixorium*, kaip atitikmuo pateikiamas skolinys *skarwada*, (plg.: *Rynká, tygiel, Frixorium, tripus testaceus, Skarwada* SD 1642, 393).

²² Plg. *rėķināt* 1 skaičiuoti (<https://www.letonika.lv>).

²³ Plg. *abac|us, ī m* [gr.] *abākas*:1 skaičiavimo lentà (skaitytuvų prototipas) Pe, Ap (<http://www.thesaurus.ffl.vu.lt/>).

²⁴ Plg. *Prediķis* Manz. *Lettus*, die Predigt; gew. *sprediķis*. Aus mnd. *predikie*. Avots: ME III, 385 *sprediķis* bažn. ir prk. *Pamokslas lasīt kādam sprediķi* prk. šnek. – sakyti kam pamokslą (<http://tezaurs.lv/mev/>).

Aprašomieji atitikmenys SD 1642 ir ED 1683 pateikiami ir lenkų kalbos žodžiui *kompas*. SD 1642 pasirenkamas skolintos šaknies daiktavardis *adinykas*, kuris kitoje vietoje pateikiamas kaip *laikrodžio* (lenk. *zegar*) atitikmuo (plg. *zegar*, *Horologium*. *Adinikas* SD 1642, 540); šalia nurodomas būdvardis *saulinis* (norint susieti su saule) ir *nešiojamas* (t. y. skirtas nešioti). ED 1683 žodis *kompas* verčiamas taip pat junginiu *cele zegers*, kurio pirmuoju dėmeniu eina daiktavardis *ceļš*, t. y. 'kelias', antru – *zegers*, kuris reiškia 'laikrodį'. Taigi SD 1642 daikto funkcija aiškėja iš būdvardžio *saulinis* (pagal saulę ieškoma kelio krypties), o ED – iš daiktavardžio *ceļš* 'kelias', t. y. daiktas, skirtas rodyti kelią, plg.:

(133) SD 1642, 115: *Kompás, Horoscopum vas, scaphium, fchaphe, es, femi[[phærium, horologium viatorium. Adinikas saulinis nešiojamas.*

ED 1683, 147: *Kompás. Horoscopum vas (vasfis) scaphium, horologium viatorium, fcaphe (es.) Cellie zegers.*

Kitas įrenginys *kompas morski*, kas yra aišku iš lenkų kalbos dvinarės lemos, naudojamas jūroje. Sirvydas SD 1642 kaip atitikmenis renkasi keturnarį junginį *sūdynė marikų žvaizdes rodytinė*, t. y. *jūreivių*²⁵ *dėžutė* ir dvinarį atitikmenį *adata mariniku* (plg. *pijárka fzkatulka. Theca calamaria, graphiarium. Sudine rašitoiu* SD 1642, 296). Elgeris ED 1683 pateikia dvižodį junginį – *sturmany*²⁶ *zegers*. Taigi tiek SD 1642, tiek ED 1683 parbrėžiama, kam skirtas šis daiktas – *mariniku* / *sturmany*. Taip pat matyti, kad SD 1642 bandoma patikslinti šio įrenginio funkciją – rodyti žvaigždes, plg.:

(134) SD 1642, 115: *Kompás morfki, Pixis nautica. Sudine mariku zwayždes roditine. Adata mariniku.*

ED 1683, 147: *Kompás morfki. Nautica pixis (idis f.) Sturmany zegers.*

²⁵ Pats žodis *marinykas* SD 1642 nėra jokios kitos lemos atitikmuo.

²⁶ Plg. *stūrmanis* (gen. pl. ~*ņu*), jūr. av. *Šturmanas tālbraucējs stūrmanis* – tolimojo plaukiojimo šturmanas (<https://www.letonika.lv>).

Žemėlapiui reikšti SD 1642 ir ED 1686 taip pat nerandama vieno lietuviško resp. latviško atitikmens. Remiantis lenkišku lemos papildymu – tai *krašto aprašytojų* (geografų, topografų) *lentelė*. Žodynininkai labiau remiasi lotyniška atitikmeniu, taigi lenkų kalbos lema *mapa* aiškinama aprašomuoju būdu, plg.:

- (135) SD 1642, 164: *Mapa, kraio pifow tablicá, Tabula cosmographica, pictura mundi. Swieto parašimas, tablicia, arba drobe vnt kurios swietas izrašitas ira.*
ED 1683, 209: *Mapa/ kraio pifow tablicá. Tabula cosmographica, Zeme no rakfite Bildere.*

Žemėlapis SD 1642 yra *svieto parašymas, tablyčia* (t. y. *lenta*) arba *drobė, ant kurios swietas* (t. y. *pasaulis*) *išrašytas* (t. y. *nupieštas*) yra. O ED 1683 – *paveikslas, kuriame nupiešta žemė*.

Įrenginiui, t. y. senoviniam pabūklui tvirtovių sienoms ir bokštams griauti (lenkiška lema *taran woieny*), pavadinti Sirvydas vartoja naujadarą *darynė* (iš veiksmažodžio *daryti* ir priesagos *-ynė*)²⁷. Būdvardis *kareivinė* nurodo paskirtį, t. y. *kareivių*. ED 1683 kaip atitikmuo pateiktas daiktavardžio *karis* (liet. *karys*) ir būdvardžio *blukusis* (plg. lot. *machina bellica*) žodžių junginys:

- (136) SD 1642, 441: *Taran woieny, Aries, machina bellica. Darine karieywine.*
ED 1683, 541: *Taran woieny. Aries, machina bellica. Karis blukusis.*

Daiktavardis *darynė* SD 1642 yra pavartotas dar keliose vietose, plg.:

- (137) SD 1643, 8: *Báfztá woienna ruchoma. Machina bellica, machinatio, ambulatoria turris, s[u]brotata turris, turris mobilis. Wežia káreywiu, dárine nuog wietos ing wietu pafstumiamo murop, pilep pifstátoma.*

²⁷ Dar plg. statybos r. vartojamą žodį *padarynė*, t. y. tai, kas pastatyta, padaryta: *Budowanie. Fabrica. ædificium, structura. Padarine, padaras namu, namay pafstatiti, padariti, izkielimas [namu]* SD 1642, 24.

- (138) SD 1643, 99: *Kátáfálk, Pegma, tis, Maufoleum, herorum faftigium. Darine pakafinoje del didžiunu.*
ED 1683, 127: *Kátáfálk, Maufoleum, pegma (atis n.) Myrrone skirfta.*

Pirmame SD 1642 pavyzdyje (ED 1683 šio žodyno straipsnio nėra) aiškiai nusakoma būtent tarano paskirtis – *daryné nuog vietos ing vietą pastumiama mūrop, pilėsp pristatoma*. Kitame pavyzdyje *daryné* susijusi su laidotuvėmis²⁸ ir dvarininkais (plg. *Dwor Aula. Didžianame, fenis, giwenimas didžiunu; Dworzánin. Aulicus, affecla magnatum. Tarnas didžiunu* SD 1642, 56). ED 1683 pirmas dėmuo *myrrone* susijęs su mirusiais (‘numirėlio’), o antras *skirfta* reiškia ‘karstą’²⁹.

Šalia lenkų kalbos žodžio *kareta* SD 1642 prirašytas sinonimas *lektyká*, kuris, kaip ir lotynų kalbos žodis *lectika*, reiškia ‘neštuvus’. Taigi SD 1642 pateikiami du aprašomieji atitikmenys – *lova, patalas, kuriame svetimi nešdinasi* ir *vežimas, kuriame mūsiškiai važinėjo*. ED 1683 kaip pirmas atitikmuo pateikiamas skolinys *karreta*, kaip antras – *kungo ratti*, t. y. *pono ratai, vežimas*, plg.:

- (139) SD 1642, 97: *Káretá/ lektyká. Lectica, vehiculum penfile. lowa/ patalas kuriami swetimi nefzdinafi/ ir wežimas kuriami mufifzkiey wažineio.*
ED 1683, 125: *Káretá/ lektyká. Lectica (æ. f.) vehiculum penfile. Karreta/ Kungo ratti.*

Kita transporto priemonė *rydwan* tiek SD 1642, tiek ED 1683 taip pat aiškinama junginiu. SD 1642 pabrėžiama, kad ji dengta, o ED 1683 – kad turi stogą, plg.:

- (140) SD 1642, 393: *Rydwan, Currus arcuatus, vehiculum cameratum, Wežimas dyngtas.*
ED 1683, 481: *Rydwan: Currus arcuatus, vehiculum cameratum. Juntu artt.*

²⁸ Plg. *pogrzeb, Funus, n. sepultura, humatio. iufta funebria. Izdeimas, pakafinos* SD 1642, 317.

²⁹ Plg. *Šķirsts = zārks* (<http://www.tezaurs.lv>).

4.2.3. Gyvūnų ir augalų pavadinimai

Dar viena nagrinėtina grupė – gyvūnų ir augalų pavadinimai.

Lex vokiška lema *baldrian* verčiama junginiu *lauko žolė*, o L 1638 – šiek tiek kitokios fonetinės sudėties skoliniu *buldrians*. Taigi Lex ‘valerijonui’ reikšti pasirenkamas gana abstrakčios reikšmės žodžių junginys, o L 1638 skolintas atitikmuo galbūt rodo, kad toks žodis latvių kalboje ir vartotas, plg.:

- (141) L 1638, 27A: *Baldrian/ Bulldrians*.
Lex, 12a: *Baldrian Lauko Zole*.

Dar vienas pažodžiui Lex išverstas augalo pavadinimas yra *žalčio žolės*, plg.

- (142) Lex, 75a: *Schlangenkraut Zalczo Zóles*.

Urbučio nuomone, taip įvardijama gyvatžolė, pievinis rūgtis (Urbutis 1990, 189).

Vokiečių kalbos lema *Wegrich*, reiškianti ‘gyslotį’, L 1638 turi atitikmenį *zeļļa=lappa*. Tai junginys iš *zeļļa*, t. y. *kelio*, ir *lappa*, t. y. *lapas*. Lex taip pat pateikiamas junginys (o gal ir dūrinys) *rauko žolė*, plg.:

- (143) L 1638, 204A: *wegrich/ zeļļa=lappa*.
Lex, 103a: *Wegerich. Rauko Zóle*.

Augalo pavadinimas *tátarfkie žiele* SD 1642 išverčiamas pažodžiui, o ED 1683 pasirenkamas atitikmuo *kelmis* lotyniškam žodžiui *acorus*, t. y. *kelmis* ‘ajeras’³⁰, plg.:

- (144) SD 1642, 442: *Tátarfkie žiele, Acorus, carex, Totorifzka zóle*.
ED 1683, 542: *Tátarfkie žiele, Acorus, carex, Kelmis*.

Ankštinės daržovės SD 1642 įvardijamos trižodžiu junginiu *javai, varpų neturį* ir palyginimu *kaip žirniai, pupos, lęšiai*, o ED 1683 – *daržo augalai, daržo žolės*, plg.:

³⁰ Plg. *kalme*, bot. 1. ajeras (*Acorus smaržīgā kalme* – balinis ajeras (*A. calamus*); *plūkt(raut) kalmes* – ajerauti (<https://www.letonika.lv/>)).

- (145) SD 1642, 85: *Járzyná/ Legumen. Iaway warpu neturi/ kayp žirniey/ pupos/ tyšiey.*
ED 1683, 109: *Járzyná. Legumen, inis. n. Darza augla/ darza zala.*

Medvilnės krūmas SD 1642 pavadinamas keliais sinoniminiais junginiais, o ED – tik vienu *vilna krums*, t. y. *vilnos krūmas*, plg.:

- (146) SD 1642, 8: *Báwėlniány chroft, krzak. Xylon, goffipion, lanigera arbor. Krumas wilninis, kielmas wiłnu zielus, vnt kurio wiłna žela, krumas vnt kurio [wiłna] auga.*
ED 1638, 8: *Báwėlniány chroft, krzak. Xylon, goffipion, lanigera arbor. Wilna krumas.*

Pateikiant uogą reiškiančio lenkų kalbos žodžio *agrest* atitikmenis, Sirvydas remiasi lotyniškais aprašomaisiais ekvivalentais, todėl SD 1642 nurodomi net trys junginiai *uoga karti*, *uoga nesirpus*, *uoga žalia*. Panašiai ir ED 1683, plg.:

- (147) SD 1642, 1: *Agreft. Vva acerba, vva immitis, vva immatura. Voga karti/ voga nesirpus/ voga žala.*
ED 1683, 1: *Agreft/ Vva acerba uva immitis, uva immatura. Oga rūkta/ nelaykiga. Nelayk ênakus.*

Hiperoniminėmis sąvokomis *žievė*, *šaknis*, *žolė* SD 1642 aiškina-mos ir toliau pateikiamos lenkiškos lemos *muszkat*, *jarmuz*, plg.:

- (148) SD 1642, 182: *Mufzkat/ mufzkatowy kwiat. Macir. Ziewe arba fzaknis wieno medžio.*
ED 1683, 235: *Mufzkat/ mufzkatowy kwiat Macir (iris) macis (idis.) Mufzkats.*
- (149) SD 1642, 85: *Iármufz, Afparagus, quoduis germen tenerum oleris. Wifokia iauna žolė daržo.*
ED 1683, 109: *Iármufz, Afparagus, gi. M. quoduis germen tenerum oleris. Wariga zale.*

Muskatas ED 1683 įvardijamas skoliniu *Mufzkats* ‘muskātas’. *Iármufz* SD 1642 turi atitikmenį *visokia jauna žolė daržo*, o

ED 1683 – *varīga zale*, t. y. ‘gležna, trapi žolē’. Taip abiejuose žodynuose įvardijamas smidras.

Toliau pateikiama keletas gyvūnų pavadinimų senuosiuose žodynuose straipsnių.

Vokiškos lemos *Goldkäfer* atitikmuo Lex yra *vabolas*. Lygiai taip pat verčiama ir lema *Käfer*, taigi, pirmasis dūrinio sandas *Gold* niekaip neišskleidžiamas, plg.:

- (150) Lex, 43a: *Goldkafer Wabolas*.
Lex, 52a: *Käfer Wabalas*.

Šliužiui pavadinti SD 1642 pasirenkama tarmėje vartojamo žodžio daugiskaitinė forma *ydai* ir veikiausiai pasidarytas daiktavardis *žemaslanka*, t. y. *slenkantis žeme*, plg.:

- (151) SD 1642, 65: *Gádziná, Reptile. Iday, žiemaflunka*.
ED 1683, 82: *Gádziná. Reptile (is n:) Loztais*.

ED 1683 kaip atitikmuo pasirenkamas vedinys *loztais*³¹.

Kupranugariui nusakyti L 1638 vartojamas aprašomasis junginys, kuriame pirmąjį dėmenį sudaro daiktavardis *mesch*, o kitą – *sirrgs*, t. y. *žirgas*, plg.:

- (152) L 1638, 44A: *Cameel/ Mefcha=sirrgs*.
Lex, 53: *Kamehl Werbludas*.

Pirmasis dėmuo *mesch* L 1638, matyt, reiškia laukinis, plg.: *wilde Saw/ Mefcha=Zuhka* L 1638, 150B.

SD 1642 jau pateikiamas naujadaras *kupranugaris*, tačiau, kaip matyti iš kito pavyzdžio, buvo paplitęs ir skolintas žodis *verbliūdas*, plg.:

- (153) SD 1642, 477: *wielblūd/ Camelus, dromas adis, Kupranugaris*.
SD 1642, 127: *Capá. Pellis è lateribus cameli callofa. Oda iz werbludo*.

³¹ Plg. *ložņāt* – 1. landžioti, landyti, šliaužioti (<https://www.letonika.lv>).

ED 1683 pateikiamas latviškas atitikmuo *erte* 'kupranugaris'³², o greta jo – žodžių junginys *mezze zyrks* 'miško, lauko žirgas':

(154) ED 1683, 583: *Camelus. Erte mezze zyrks.*

Lenkų kalbos žodžiui *fazyan* Sirvydas kaip atitikmenį parinko žodžių junginį *tetirwinas didifis*, Elgeris – tik *tetters*, plg.:

(155) SD 1642, 61: *Fázyan/ bázant. Phafianus, Phafis, idis.*

Tetirwinas didifis.

ED 1683, 76: *Fázyan/ bázant. Phafianus, phafis (idis f;)*

Tetters.

Kitu atveju abu leksikografai daiktavardį *czaban* verčia panašiai dėl lotyniško atitikmens įtakos, tačiau nenurodo vieno dėmens *podolienfis*, plg.:

(156) SD 1642, 36: *Czában. Bos grandis Podolienfis. Didis iaučias.*

ED 1683, 47: *Czában. Bos grandis Podoliensis. Leels wærsis.*

4.2.4. Vietų pavadinimai

Vietas reiškiantiems žodžiams atitikmenys taip pat buvo parenkami įvairiai. Pirmiausia pateikiamas pavyzdys iš L 1638 ir Lex plg.:

(157) L 1638, 30B: *Beinhauß/ Kaulakambaris.*

Lex, 14: *Beinhauß Kaulinyczia.*

Mancelis kaip atitikmenį pateikia dūrinį *kaulakambaris*, Lex vartojamas priesaginis hibridinis darinys *kaulinyčia*.

Kitame pavyzdyje Sirvydas SD 1642 teikia junginį, kuriame reikšmė tikslinama kilmininku *prekės*, plg.:

(158) SD 1642, 24: *Budá. Taberna. Kletká prekies.*

Gana abstrakčiai tiek SD 1642, tiek ED 1683 aiškinamas lenkų kalbos žodis *rezydencya*, plg.:

³² plg. *erte*, das Kameel Manz. Lett., Elv. Avots: ME I, 576 (<http://tezaurs.lv/mev/>)

- (159) SD 1642, 376: *Rezydencya, plebana, stárofty, etc. Sedes aut habitatio præfecti alicuius. Giwenimas, pribuytis kur.*
ED 1683, 460: *Rezydencya, plebana, stárofty, etc. Sedes aut habitatio præfecti alicuius. Džiwoßáná.*

SD 1642 ir ED 1683 pavartojami žodžiai *Giwenimas* ir *Džiwoßáná*, siejami su gyvenamąja vieta, bet niekaip neišreikšta kita lemos ir atitikmens dalis *plebana, stárofty* ir *præfecti alicuius*.

Toliau pateikiami du pavyzdžiai, kuriuose matyti, kad SD 1642 yra pateiktas skolintas atitikmuo, o ED 1683 – aiškinama, kas toje vietoje daroma, t. y. namas, kuriame ruošiamas alus, plg.:

- (160) SD 1642, 22: *Browar. Officina ceruifiaria. Praworas.*
ED 1683, 23: *Browar. Officina ceruifiaria. Nams/ kurop taisits als. Brus.*

Kiti pavyzdžiai iš SD 1642 rodo, kad skolintas daiktavardis *taworas* vartotas patalpos, kurioje kuo nors prekiaujama, reikšme, plg.:

- (161) SD 1642, 122: *Korzenny kram. Aromatopolium, aromataria taberna. Taworas kuriami fzaknis parduoft.*
SD 1642, 127: *Kramnicá, kram. Taberna, institoria taberna. Taworas.*
SD 1642, 137: *Książnicá, krámnicá księżna, Taberna libraria, Taworas kniginis.*

Taigi, vietų pavadinimai tikslinami arba pateikiant būdvardį, pvz., *kniginis* (plg. *taberna libraria*), arba šalutiniu sakiniu – *ku-riame šaknis parduost* (plg. lenk. *korzenny kram*).

Žodynuose galima rasti pavyzdžių, kuriuose kaip hiperoniminė sąvoka pateikiamas daiktavardis *vieta*, plg.:

- (162) SD 1642, 56: *Dymnik/ gdźie co dymiq. Fumarium. Wieta kur rukia ku.*
ED 1683, 71: *Dymnik. Fumarium. Skurftens/ wets kur dumi tôp.*

SD 1642 rūkykla įvardijama aprašomuoju būdu, t. y. *vieta, kur rūkia ką*. ED 1683 iš pradžių teikiamas atitikmuo *skurftens*, kurio reikšmė 'kaminas'³³, tada jis paaiškinamas junginiu *wets kur dumi tōp*, pažodžiui reiškiančiu 'vieta, kur dūmai formuojasi / darosi / kaupiasi'.

Atskirai aptartini žodynų straipsniai, kuriuose vieta nusakoma lotynišku atitikmeniu *locus*. Matyti, kad autoriai arba kūrėsi naujadarų, arba vertė aprašomuoju būdu, pavartodami vietą reiškiantį žodį. Pavyzdžiui, SD 1642 aptinkamas naujadaras *drobiabaltynė* yra padarytas iš *drobė* ir *baltinti*. Šalia pateikiamas ir pažodinis lotyniško atitikmens vertimas: *vieta, kur drobę baltina / locus in quo tela insotatus*. Elgeris iš pradžių duoda aprašomąjį atitikmenį *wēts kur top warwet audekles*, paskui dūrinį, kuris taip pat sudarytas iš dėmenų *varva* 'spalva' ir *nams* 'namas' (*warwenams*), plg.:

- (163) SD 1642, 18: *Blech. Solarium, locus in quo tela infolatur. Drobiabaltine, wieta kur drobi baltina.*
ED 1683, 17: *Blech. Solarium, locus in quo tela infolatur.*
Wēts kur top warwet audekles/ warwenams.

SD 1642 pateikiami du vediniai su priesaga *-tuvė*: *plaktuvė* (iš *plakti*) ir *baustuvė* (iš *bausti*) kaip lenkiškos lemos *kátownia*, t. y. kankinimo vieta, atitikmenys. ED 1683 'baudimo', 'kankinimo' reikšmėmis vartoja daiktavardį *lauziβana* ir lemai *kátownia* parinkamas dvižodis atitikmuo *lauziβanas weta*, plg.:

- (164) SD 1642, 99: *Kátownia, Carnificina, supplicij locus. Plaktuwe, baustuwe.*
ED 1683, 128: *Kátownia. Carnificina (æ: f:) supplicij locus.*
Lauziβanas weta.

Dar galima palyginti veiksmožodžio *katuię* ir daiktavardžio *kátownie* straipsnius SD 1642 ir ED 1683: *Kátuię, Carnifico. Bau-*

³³ Plg. *skurstenis* (gen. pl. *~ņu*), kaminas, dūmtraukis (<https://www.letonika.lv>).

džiu, buzáwoiu; Kátowánie, Carnificina, laniatio, laniatus, us. Baudimas, kūkinimas, buzawoimas SD 1642, 99; Kátuię, Carnifico (as) Es mōcena/ es lauzu/ es pinkiē/mōcy, Kátowánie, Carnificina, laniatio, laniatus, tortura. Lauziβana/ mōciβana ED 1683, 128.

Lenkų kalbos žodžiai *lekárnia* ir *oczyściania* SD 1642 turi taip pat priesagos *-tuvé* vedinius, t. y. *gydytuvé* (iš *gydyti*), *mazgotuvé* (iš *mazgoti*) ir *nuplaustuvé*, susijusį su veiksmazodžiu *nuplausti*, ED 1683 vartojami junginiai su vieta reiškiančiu daiktavardžiu *wets*, plg.:

- (165) SD 1642, 151: *Lekárnia, Locus ubi ægri curātur. Gidituwe.*
ED 1683, 193: *Lekárnia, Locus ubi ægri curantur. Sergigu*³⁴
wets.
- (166) SD 1642, 242: *Oczyściania, Purgatorius Locus. Mažgotuwe,*
nuplauftuwe.
ED 1683, 308: *Oczyściania. Purgatorius locus. Slaucama wets.*

SD 1642 ir ED 1683 lenkų kalbos žodis *schowánie* reiškia 'saugykla', 'sandėlis'. Kita lema, taip pat turinti lotynų kalbos atitikmenį *conditorium*, yra *sklád* 'sandėlis'. Sirvydas abu kartus renkasi priesagos *-tuvé* vedinius. Tik vienu atveju iš veiksmazodžio *išdėti*, kitu – iš *paguldyti*, plg.:

- (167) SD 1642, 398: *Schowánie, Conditorium, receptaculum,*
Izdetuwe.
ED 1683, 448: *Schowanie. Conditorium, receptaculum.*
pæglabboβána.
- (168) SD 1642, 405: *Sklád, mieysce gdzie skladaiq. Conditorium,*
repositorium. Paguldituwe.
ED 1683, 496: *Sklad mieysce gdzie skladaiq. Conditorium,*
repositorium. Klæst.

Vieta, kur valgoma, SD 1642 įvardijama kaip *valgytuvé*, ED – tiesiog latvių kalbos žodžiu *istaba*, kuris paprastai reiškia 'kambarys'.

³⁴ Plg. *sērga* – epidemija, liga (<https://www.letonika.lv>).

- (169) SD 1642, 423: *Stołowa izba/ Triclinium, conclauē. Walgituwe.*
ED 1683, 519: *Stołowa izba/ Triclinium, conclauē. Istaba.*

Elgeris lenkų kalbos lemai *Szpital chorych* parenka skolinią *spittale*, o Sirvydas – vedinį iš veiksmožodžio *negalėti* (plg. *Choruię. ægroto, conflictor, laboro, morbo afficior. Negalu/ fergu/ pik-tay turiofi; Chorobá. Morbus, inualetudo, infirmitas. Liga/ negale* SD 1642, 30), pvz.:

- (170) SD 1642, 437: *Szpital chorych, Nofocomium, Negadetuwe.*
ED 1683, 537: *Szpital chorych. Nofocomium. Spittale [dams].*

Audyklai įvardyti Sirvydas taip pat renkasi tos pačios priešagos naujadarą *austuvė*, o ED 1683 pateikiami du sinonimai: *stelles*, t. y. ‘staklės’³⁵, ir *bytde*, plg.:

- (171) SD 1642, 443: *Tkaczownia, Textrina, textrinum, Auftuwe.*
ED 1683, 544: *Tkaczownia Textrina, textrinum. Stelles/ bytde.*

Pasitaiko atvejų, kai SD 1642 pateikiamas ir aprašomasis junginys, ir dūrinys: *vieta karionės*³⁶, *karionavietė*. ED 1683 pateikiamas junginys su daiktavardžiu *weta*, t. y. *sakaušanas vieta*, kitaip – *susimušimo, mūšio vieta*, plg.:

- (172) SD 1642, 297: *Plac potyczki, Acies, cāpus, fstatio, locus pugnæ. Wieta kariones, karionawite.*
ED 1683, 371: *Plac potyczki. Acies, campus, fstatio, locus pugnæ. Sakaušanas weta.*

Dar keletas pavyzdžių su antruoju dūrinio sandu *vieta* iš SD 1642, plg.:

- (173) SD 1642, 102: *Kierat, gdzie więźniowie robią w więzieniu, ábo w gorách kámieñnych kruzcowych. Ergastulum, pifstrinum. Darbiwiete, kur kaliniey dirba.*

³⁵ Plg. *stelles* tik pl. (gen. ~||u) (*audimo*) *staklės* (<https://www.letonika.lv>).

³⁶ Plg. *woyná, Bellum, Karione* SD 1642, 481, *żołnierfka, żołnierstwo. Res militaris, militia, bellica virtus. Karione* SD 1642, 551.

(174) SD 1642, 226: *Nizina, Depreffior locus. Ziemawiete, žema wieta.*

Pirmais dviem atvejais SD 1642 šalia dūrinių *darbyvietė* ir *žemavietė* pridedami paaiškinimai: *kur kaliniai dirba, žema wieta*. Vietai, kurioje laikomi žvėrys, įvardyti SD 1642 pasirenkamas dūrinys *žvėravietė*, o ED 1683 – dūrinys *zverdarzis*³⁷:

(175) SD 1642, 557: *Zwierzyniec/ Theriotrophium, viuarium. žwerawiete.*

(176) ED 1683, 671: *Zwierzyniec, Theriotrophiū, viuariū. Zwerdarzis.*

Slaptai vietai pavadinti (lenk. *skrytość, skryte miejŝce*) Sirvydas pasirenka vedinį *slaptė*, o ED 1683 pateikiami keli sinonimai, lietuviškai reiškiantys ‘kalėjimą’, ‘tamsią vietą’, ‘olą’, plg.:

(177) SD 1642, 407: *Skrytość, skryte miejŝce, Latebra, latibulum, receffus ŝapte.*

ED 1683, 496: *Skrytość skryte miejŝce Latebra, latibulum receffus. Kats/ tumŝa weta/ alios alla.*

4.2.5. Laiką įvardijantys pavadinimai

Toliau pasirinkta aptarti kelias su laiku susijusias sąvokas. Pirmausia atkreiptinas dėmesys, kaip SD 1642 ir ED 1683 parenkamas atitikmuo lemai *data* versti, plg.:

(178) SD 1642, 45: *Datá, Dies literis adŝcripta, Diena kurioj lakŝztas ira raŝitas wilnuy, rc.*

ED 1683, 55: *Datá, Dies literis adŝcripta, Dena ekŝ katras grammata rakŝtita ir.*

Sirvydas, remdamasis lotynišku atitikmeniu, teikia aprašomąjį junginį *diena, kurioj lakŝtas yra raŝytas Vilniuŝ* (pastarasis žodis

³⁷ Plg. *zvērudārzs* šnek. žvērynas, zoologijos sodas (<https://www.letonika.lv>).

pridedamas savarankiškai). Latvių junginys ED 1683 verčiamas panašiai – *diena, kurią raštas / laiškas parašytas yra*.

Jubiliejui (lenk. *rocznicą*) įvardyti tiek SD 1642, tiek ED 1683 vartojami junginiai – *metinė diena, metuose švenčiama ir vigadiga dena*, kuris pažodžiui verstinas kaip ‘vienametė diena’, plg.:

- (179) SD 1642, 377: *Rocznica, Anniuerfarius dies, annua sacra, annua folenn[is]a, Metine diena, metuose szwynčiama.*
ED 1683, 461: *Rocznica Anniuerfarius dies, annua sacra, annua folennia, Vigadiga dena.*

Su antruoju sandu *diena* SD 1642 pateikiamas atitikmuo *krikštadienos*, o ED 1683 – junginys *krustu deni* junginio *krzyżowe dni* straipsnyje, plg.:

- (180) SD 1642, 137: *Krzyżowe dni, Rogationum dies: Krikfztadienos.*
ED 1683, 175: *Krzyżowe dni, Rogationum dies. Kruftu deni.*

Tai *Kryžiaus dienos* prieš *Šeštines*.

Pavakarys SD 1642 nusakomas dūriniu *saulopuolis*, kuris padarytas iš *saulė* ir *pulti*. Taigi *saulopuolis* SD 1642 reiškia tiek laiką, tiek saulėlydį, plg.:

- (181) SD 1642, 314: *podwieczor, Subueesperum, vergente iam die, flexo in vesperum die. Saulopuolis.*
ED 1683, 394: *podwieczor, Subueesperum, vergente jam die, flexo in vesperum die. Uz wakkar pus.*

ED 1683 lema *podwieczor* aiškinama junginiu *uz wakkar pus*, kas pažodžiui verčiama į vakaro pusę’.

SD 1642 lenkų kalbos lemai *południe* teikiami du atitikmenys *vidudienis* (plg. lot. atitikmenį *dies medius*) ir *papietuvės*, t. y. laikas po pietų, plg.:

- (182) SD 1642, 322: *Południe, Meridies, dies medius. Widudienis, papietuwes.*
ED 1683, 403: *Południe. Meridies, medius dies. Pus dena wyddena/ launega layks.*

ED 1683 yra net trys atitikmenys: *pusdena* (plg. *południe*), *vyddena* (plg. liet. *vidudienis*) ir *launega laiks* ‘pavakarių metas’³⁸.

Patogus laikas ar tinkamas metas SD 1642 įvardijamas dūriniu *patogiametė* ir junginiu *patogus metas*, plg.:

(183) SD 1642, 316: *pogodá ná co/ tr: okazyá/ oportunitas, tempus commodum, occasio. patogia mete patogus metas.*

ED 1683, 393: *Pogodá ná co etc. okazyá. Oportunitas, tempus, commoditas. Lelêneit.*

Jam antoniminė sąvoka, t. y. nepatogus, netinkamas laikas – dariniai: *nemetas* ir *nepatogybé*, plg.:

(184) SD 1642, 220: *Niewczas/ (nomen) Incommodum, incommoditas temporis, Nemetas/ nepatogybe.*

ED 1683, 292: *Niewczas. Incommoditas temporis. Layka grutyba.*

ED 1683 junginys *laiko grutyba* galėtų būti pažodžiui išverstas ‘laiko sunkumas, sunkumai’.

4.2.6. Maisto pavadinimai

Galima panagrinėti ir kelis gėrimų ir valgių pavadinimus. Kai kur Sirvydas SD 1642 dvižodei lemai parenka tik hiperoniminę sąvoką (*vynas*), o Elgeris – dūrinį (*kanarvyns*), kurio pirmasis dėmuo konkretizuoja, plg.:

(185) SD 1642, 94: *Kánár wino/ Vinum canarium. Winas.*

ED 1683, 122: *Kánár wino. Vinum Canaricum. Kanarvyns.*

Be to, SD 1642 rastas pavyzdys, kuriame Sirvydas remiasi lotynišku aprašomuoju atitikmeniu *Succus prunorum aut ceraforum decoctorum*, o ED 1683 paliktas tik vienanaris atitikmuo *succus* ir atitinkamai jo vertimas *sulla*, plg.:

³⁸ Plg. *launaglaiks* – pavakarių (pusdienių) metas (<https://www.letonika.lv>).

- (186) SD 1642, 338: *powidla, Succus prunorum aut ceraforum decoctorum. Sunka trizta fliwu, wiśniu, etc.*
ED 1683, 424: *Powidla, Succus. Sulla.*

Toliau pateikiamame SD 1642 pavyzdyje matyti, kad Sirvydas lemai *obartuch* pasirenka daiktavardį *grandis*. Taip pabrėžiamas pyrago apvalumas, plg. lotynų kalbos *circulus*. Kad pyragas yra iš sūrio, nedetalizuojama. ED 1683 kaip tik nėra pateikiama hiperoniminė sąvoka. Verčiama antroji lotyniško atitiktims dalis – *virtas, iš sūrio ir vandens*, plg.:

- (187) SD 1642, 228: *Obártuch, Circulus, ex farina cafeo & aqua, lixulæ, femilixulæ. Grundis.*
ED 1683, 291: *Obartuch. Circulus ex farina cafeo & aqua, lixulæ, femilixulæ. Warits, no sær und udens.*

Marcepaną reiškianti lema tiek SD 1642, tiek ED 1683 verčiama junginiais. SD 1642 pirmasis junginio dėmuo yra naujadaras iš būdvardžio *saldus*, o antrasis – būdvardžio *aptiekinis* moteriškosios giminės forma. ED 1683 išsiversta pažodžiui iš lotynų kalbos (*panis sacharites – salda maize*, t. y. *saldi duona*), plg.:

- (188) SD 1642, 164: *Márcepán, Marcipanis, panis facharites. Saldiene aptiekine.*
ED 1683, 209: *Marcepan. Marcipanis, panis faccarites. Salda maize.*

4.2.7. Ligų pavadinimai

Galiausiai aptartini keli ligų pavadinimai.

Lenkiška lema *podagra* L 1638 verčiama junginiu *kahja šahpes*, t. y. *kojų sopulys*, o SD 1642 pateikiamas junginys *kojų liga*.

- (189) L 1638, 137B: *Podagra/ Kahja=šahpes.*
SD 1642, 306: *podagrá/ podagra, Koiu liga.*

Dar vienas ligos pavadinimas SD 1642 pateikiamas su hiperoniminiu žodžiu *liga*, plg.:

- (190) SD 1642, 112: *Kolera chorobá. Cholera Liga kolera.*
ED 1683, 186: *Kolera choroba. Cholera. Zulta fæga.*

Taigi cholera SD 1642 įvardijama kaip *liga kolera*. Atitinkamai ED 1683 teikiamas žodžių junginys *žulta saega*³⁹, kuris pažodžiui galėtų reikšti ‘viršutinis tulžies sluoksnis’.

Kaip ligos pavadinimas daiktavardžiai *ugnis*, *uguns* ir jo tarminis variantas *guns* vartojami toliau pateikiamame ED 1683 pavyzdyje. SD 1642 taip pat pasirenkamas atitikmuo *ugnis*, o šalia pateikiamas daiktavardis *liga*, kaip ir prieš tai minėtu atveju, tik patikslina:

- (191) SD 1642, 257: *Ogień piekielny/ chorobá/ Ignis, facer, zofter, circinus. Vgnis liga.*
ED 1683, 326: *Ogień Ignis (m.) Ugguns D. Guns.*

Sirvydas, akmenis, t. y. žvirgždus, sukeliančius ligą, tikslina ir teikia tokią papildomą informaciją – [*žvirgždai*], *inkstuose ir kitur sopulį darq*. ED 1683 pateikiamas tik daiktavardis *zvirgzdis*⁴⁰, plg.:

- (192) SD 1642, 93: *Kámień chorobá, Calculus, lapis. Zwirzday inkftuofo ir kitur fopuli daru.*
ED 1683, 120: *Kámień chorobá, Calculus, Zwirgzdis.*

5. Išvados

Šiame straipsnyje, kaip nurodyta anksčiau (žr. 1. Įvadą), siekta ištirti lietuvių ir latvių kalbų atitikmenų ekvivalentiškumą XVII a. paraleliniuose Mažosios Lietuvos, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Latvijos žodynuose, t. y. atskleisti, kiek ir ar

³⁹ Plg. *žults* – tulžis (<https://www.letonika.lv>). Dar plg. *žults žults*, s.; tikai vsk. 1. anat. Šķidrums, ko izdala aknas un kas palīdz sašķelt un uzsūkt taukvielas (liet. *Skystis, kuris išsiskiria iš kepenų ir padeda suskaidyti ir absorbuoti riebalus*) (<http://www.tezaurs.lv/llvv/>).

⁴⁰ Plg. *Zvirgzdi* – žvirgždas (<https://www.letonika.lv>).

atspindima kitos kalbos antraštinio žodžio (žodžio junginio) reikšmė. Tyrimui pasirinkti rankraštiniis anoniminius *Lexicon Lithuanicum* (XVII a. pab.) ir Georgo Mancelio *Lettus* (1638) bei Konstantino Sirvydo *Dictionarium trium linguarum* (1642) ir Georgo Elgerio *Dictionarium Polono-Latino-Lottaucicum* (1683).

Išnagrinėjus formaliąją atitikmenų raišką, t. y. kokie atitikmenys (dariniai, adaptuoti skoliniai, perifrazės, sinonimai) dažniausiai pasirenkami autorių, galima daryti tokias išvadas:

1. Tinkamus atitikmenis leksikografai parinko siauros leksinės reikšmės žodžiams.
2. Kai skolinys buvo įsigalėjęs, jis ir imamas kaip atitikmuo, ir vertinamas kaip geriausiai atspindintis žodžio reikšmę.
3. Kitų kalbų dūriniai, einantys lemomis, dažniausiai verčiami lietuvių resp. latvių dūriniais arba junginiais. Kartais kuris nors dėmuo nėra išverčiamas. Kai kurie dūriniai rodo pamorfeminį vertimą, kitur verčiama laisviau.

Toliau straipsnyje dėmesys buvo skirtas atitikmenų tipams pagal jais atskleidžiamą semantinį turinį. Jie skirstyti taip: atitikmenys, atitinkantys ar iš dalies atitinkantys reikšmę; taip pat atitikmenys, kurie tik paaiškina pagrindinės kalbos žodžiu reiškiamą sąvoką. Semantinis atitikmenų turinys buvo analizuotas teminėmis grupėmis, siekiant atspindėti, kokius savas ir svetimias realijas įvardijančius žodžius įtraukė pirmųjų žodynų autoriai. Apibendrinant atliktą tyrimą, matyti, kad žodynų autoriai siekė atspindėti vokiečių ar lenkų kalbų reikšmes. Be to:

1. Sinoniminiai atitikmenys (savos ir svetimios šaknies sinonimai, įvairūs dariniai) rodo ir autorių pastangas atskleisti lietuvių ar latvių kalbų sinonimines išgales, kalbos turtinumą kokiai nors realijai reikšti, ir derinimąsi prie šaltinių: antraštynų kalbos bei lotyniškų sinonimų trikalbiuose žodynuose.
2. Žodžių daugiareikšmiškumą leksikografai suvokė, bet formalius rodiklius, padedančius atskirti žodžių reikšmes, t. y. šalia lemos pateikiamus vokiškus ar lotyniškus sinonimus,

junglumo žodžius, hiperonimus, ne visada pateikdavo. Dažniausiai žodžių reikšmės buvo pateikiamos atskirais žodyno straipsniais.

3. Aprašomąjį vertimą dažnai lėmė lemos struktūra (dvinarės ar kelianarės lemos), taip pat kitų kalbų atitikmenys trikalbiuose žodynuose.
4. Svetimas realijas dažniausiai versta aprašomuoju būdu iškeliant kokį nors svarbų semantinį požymį, pavyzdžiui: asmens atliekamas funkcijas, gyvūnų išvaizdą ar gyvenamąją vietą, daiktų vartojimo pobūdį ar požymį, vietos paskirtį ir kt.

Šaltiniai ir literatūra

ALEW – Hock Wolfgang (red.) 2015, *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch (ALEW)* (Studien zur historisch-vergleichenden Sprachwissenschaft 7), Hamburg: baar.

Altenberg Bengt, Granger Sylviane 2002, Recent Trends in Cross-linguistic Lexical Studies, In: *Lexis in Contrast. Corpus-based Approaches*, Edited by Bengt Altenberg, Sylviane Granger, Amsterdam & Philadelphia: Benjamins, 3–48.

Ambrasas Saulius 1993, *Daiktavardžių darybos raida 1: Lietuvių kalbos veiksmažodiniai vediniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Ambrasas Saulius 2000, *Daiktavardžių darybos raida 2: Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Ambrasas Saulius 2011, *Būdvardžių darybos raida*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Balode Ineta 2002, *Deutsch–lettische Lexikographie. Eine Untersuchung zu ihrer Tradition und Regionalität im 18. Jahrhundert*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Beitiņa Maigone 2013, Sintaktiskā sinonīmija Georga Elgera vārdnīcā „Dictionarium Polono-Latino-Lottaicum“ (1683), *Baltu filoloģija* 22(1), 5–30.

Bentivogli Luisa, Pianta Emanuele 2000, Looking for Lexical Gaps, *Proceedings of the Ninth EURALEX International Congress*, Stuttgart, 663–669. Prieiga per internetą: <tcc.itc.it/people/bentivogli/papers/euralex2000.doc>.

Cvilikaitė Jurgita 2005, Leksinės ertmės: anglų kalbos „a pet“ ir jo lietuviškų atitikmenų analizė, *Žmogus kalbos erdvėje* 4, 34–46.

Cvilikaitė Jurgita 2007, The Cases of Non-Equivalence between English and Lithuanian: a Corpus-based Solution, *Kalbotyra* 57(3), 46–55.

Čepienė Nijolė 2013, Konstantino Sirvydo „Dictionarium trium linguarum“ leksikos skoliniai, *Leksikografija ir leksikologija 3: Konstantino Sirvydo darbai ir jo epocha*, 157–188.

Černė Violeta 2006, Beekvivalentė leksika aiškinamuosiuose žodynuose, *Leksikografija ir leksikologija 1: Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodinių aktualijos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 192–208.

Dini Pietro Umberto, Subačius Giedrius 1999, Konstantino Sirvydo *Dictionarium* neišlikusio antrojo leidimo (1631) pėdsakai Christiano Mentzelio indekse (1682): fitonimai, *Archivum Lithuanicum* 1, 11–56.

Drößiger Hans Harry 2009, Zu ausgewählten äquivalenzproblemen in zweisprachigen glossaren. Beschreibung – hypothesen – lösungsvorschläge, *Vertimo studijos* (2), 129–143.

Drotvinas Vincentas 1957, XVI–XVIII a. lietuviškų raštų sudurtinių daiktavardžių daryba dėmenų atžvilgiu, *Mokslo darbai 3. Istorija ir filologija*, 203–220.

Drotvinas Vincentas 1959, XVI–XVIII a. lietuviškų raštų sudurtinių daiktavardžių dėmenų jungimo būdai, *Mokslo darbai 8. Lietuvių kalba ir literatūra*, 59–90.

Drotvinas Vincentas 1987, ‘Lexicon Lithuanicum’ – rankraštis XVII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynas, *Lexicon Lithuanicum. Rankraštis XVII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius: Mokslas, 7–23.

Drotvinas Vincentas 1989, Leksikos vertiniai XVII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynuose, *Baltistica* 15(1), 75–81.

Eckert Rainer 1990, Die Bedeutung des *Lexicon Lithuanicum* für die historische Lexikologie und Phraseologie des Litauischen, *Zeitschrift für Slawistik* 25(2), 227–234.

ED 1683 – Elger Georg 1683, *Dictionarium Polono-Latino-Lottaicum*: Opus posthumum / R.P. GEORGII ELGER Soc. IESU. In gratiam Studiosae Iuuentutis In lucem datum. Vilnae: Typis Academicis Soc. IESU.

Elksnīte Gita 2011, *Nominālās vārdkopas Georģa Mancelģa tekstos*, disertacija, Liepājas Universitāte Kurzemes Humanitārais institūts.

Fennell Trevor G. 1988, *A Latvian-German Revision of G. Mancelius' "Lettus"* (1638), Melbourne: Latvian Tertiary Committee.

Fennell Trevor G. 1989, *Latvian-German Revision of G. Mancelius' "Phraseologia Lettica"* (1638), Melbourne: Latvian Tertiary Committee.

Frīdenberga Anna 2016, Variantums Georga Manceļa teksts, *Baltu filoloģija* 25(2), 5–20.

Giriūnienė Stasė 1970, Naujai pastebėti Rytų Prūsų XVI–XVIII a. lietuviškų raštų germanizmai, *Kalbotyra* 22(3), 109–119.

Giriūnienė Stasė 1975, Rytų Prūsijos XVI–XVIII a. lietuviškų raštų leksikos germanizmų fonetinė adaptacija. I. Vokalizmas, *Kalbotyra* 26(3), 83–94.

Gudavičius Aloyzas 2007, *Gretinamoji semantika*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Hinze Friedhelm, Braun Wilhelm 1992, [Rez.:] *Lexicon Lithuanicum*. Rankraštis XVII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynas. Handschriftliches deutsch-litauisches Wörterbuch des 17. Jahrhunderts, *Zeitschrift für Germanistik, Neue Folge*, 470–477.

Jakaitienė Evalda 2005, *Leksikografija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Jakaitienė Evalda, Zubaitienė Vilma 2001, Daugiareikšmiai žodžiai senuosiuose dvikalbiuose lietuvių kalbos žodynuose, *Archivum Lithuanicum* 3, 355–361.

Jarmalavičius Dalius 2014, *Vokiečių kalbos dūrinių daryba XV–XVIII a. rankraštiniuose dvikalbiuose baltų kalbų žodynuose*, daktaro disertacija (rankraštis).

Judžentytė Gintarė, Zubaitienė Vilma 2015, Konstantino Sirvydo „Dictionarium trium linguarum“ (1642) ir Georgo Elgerio „Dictionarium Polono-Latino-Lottaicum“ (1683): jų santykis ir leksikografinių metodų skirtybės, *Baltu filoloģija* 24(1), 89–141.

Judžentytė Gintarė, Zubaitienė Vilma 2016, Dar dėl Georgo Elgerio *Dictionarium Polono-Latino-Lottaicum* (1683) registro šaltinio, *Baltu filoloģija* 25(1), 2016, 37–59.

Karaś Halina 2013, Dobór hasel w części polskiej słownika Konstantego Szyrwidą, *Leksikografija ir leksikologija 3: Konstantino Sirvydo darbai ir jo epocha*, 75–102.

KT 1621 – Knapiusz Grzegorz 1621, *Thesaurus Polonolatinograecus seu promptuarium linguae Latinae et Graece*. Opera Gregorii Cnapii e Societate IESV. Cracoviae. Typis Franciscis Caefarij.

KT 1643 – Knapiusz Grzegorz 1643, *Thesaurus Polonolatinograecus seu promptuarium linguae Latinae et Graece in tres Tomos diuifum*. Opera

Gregorii Cnapii e Societate IESV. Cracoviae. Typis & Sumptis Franciscis Caelarij.

L 1638 – Mancelius Georg, *Lettus das ist Wortbuch Sampt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache*, 1638.

Leonavičienė Aurelija 2010, *Vertimo atodangos: teorija ir praktika* (prancūzų–lietuvių kalba), Kaunas: technologija.

Le – *Latviešu-lietuvišu vārdnīca*. Prieiga internete: <<https://www.letonika.lv>>.

Lex – *LEXICON LITHUANICUM*; LMAB RS: f. 137–10; rankraštis. Remtasi faksimiliniu leidimu: *Lexicon Lithuanicum. Rankraštis XVII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynas*, parengė Vincentas Drotvinas, Vilnius: Mokslas, 1987.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas. Redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga internete: <www.lkz.lt>.

Litevkiene Nijolė 2011, Evolution of Lithuanian anatomical terminology: Konstantinas Sirvydas' heritage, *Vārds un tā pētišanas aspekti* 15 (2), 248–253.

LVVV – Andronova Everita, Frīdenberga Anna, Siliņa-Piņķe Renāte, Trumpa Anta, Vanags Pēteris 2016, *Latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. <http://tezaurs.lv/lvvv-exp/>

ME – Mīlenbahs, Kārlis, Jānis Endzelīns. *Latviešu valodas vārdnīca*: elektroninė versija. Prieiga internete: <<http://www.tezaurs.lv/mev/>>.

Melnikienė Danguolė 2009, *Dvikalbiai žodynai Lietuvoje: megastruktūros, makrostruktūros ir mikrostruktūros ypatumai*, Vilnius: VU leidykla.

Melnikienė Danguolė 2010, Onomasiologinis neekvivalentiškumas ir jo traktavimas lietuviškuose dvikalbiuose žodynuose, *Verbum* 2, 46–54.

Melnikienė Danguolė 2011, Specifinių realiųjų raiškos ypatumai lietuviškuose dvikalbiuose žodynuose, *Respectus philologicus* 20(25), 192–201.

MLE – *Mažosios Lietuvos enciklopedija* 2, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.

Ozols Arturs 1965, *Veclatviešu rakstu valoda*, Rīga: Liesma.

Pakalka Kazys 1961, K. Širvydo „Dictionarium trium linguarum“ naujadarai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 4, 281–299.

Pakalka Kazys 1962, K. Širvydo žodyno „*Dictionarium trium linguarum*“ leksiniai dialektizmai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 5, 221–226.

Pakalka Kazys 1979, K. Širvydo „*Dictionarium trium linguarum*“: *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslas, 15–83.

Palionis Jonas 1981, [rec.] Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. Konstantinas Širvydas. *Dictionarium trium linguarum*, *Baltistica* 17(2), 200–207.

Pažūsis Lionginas 2014, *Kalba ir vertimas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Roze Liene 1982, Latviešu vārdnīcu vesture, *Pasaule vārdnīcas skatījumā*, Rīga: Zinātne, 50–83.

Roze Liene 1988, Latviešu leksikogrāfijas 350 gadi, *Latviešu valodas kultūras jautājumi* 24, Rīga: Avots, 22–33.

Schiller Christiane 2006, *Der Psalter Davids* (1625) von Johann Rehse als Quelle für die preußisch-litauische Lexikographie, *Archivum Lithuanicum* 8, 43–96.

Schiller Christiane 2009, Zur Geschichte der preußisch-litauischen Lexikographie. Die handschriftliche Lexikographie bis 1744, habilitācijas darbs, Berlyno Humboldtų universitetas.

Schiller Christiane 2010, Daniel Kleins Rezeption der Wörterbücher von Konstantinas Širvydas, *Danielius Kleinas ir jo epocha*, parengė Artūras Judžentis, 204–220.

Schiller Christiane, Zubaitienė Vilma 2011, Die Wörterbücher von Konstantinas Širvydas als Quelle für die handschriftliche preußisch-litauische Lexikographie, *Archivum Lithuanicum* 13, 9–38.

SD 1642 – Szyrwid, Constantin, *Dictionarium trium linguarum*. In vřum Studiofæ Iuuentutis. Avctore Constantino Szyrwid è Societate IESU. Cum Superiorum permiffu editum. Tertia editio recognita & aucta. Vilnae: Typis Academicis Societatis IESVU.

SD 1677 – Szyrwid, Constantin 1677. *Dictionarium trium linguarum*. In vřum Studiofæ Iuuentutis. Avctore Constantino Szyrwid è Societate IESU [...]. Qvarta editio recognita & aucta. Vilnae: Typis Academicis Societatis IESU.

Shuttleworth Mark, Cowie Moira 1997/2007, *Dictionary of Translation Studies*, Manchester: St. Jerome Publishing.

Synonyma seu Dictionarium Polono-Latinum. Ex thesauro Gregorii Cnapii. Cracoviae: Piotrkowczyk, 1669.

Skardžius Pranas 1998, Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen, [1931], Rosinas Albertas (ed.), *Pranas Skardžius Rinktiniai raštai 4*:

Moksliniai straipsniai ir studijos, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 62–309.

Skujiņa Valentīna 2006, *Salikteņi G. Manceļa vārdnīcā "Lettus" un krājumā "Phraseologia lettica"*, Rīga: Latvijas Universitātes aģentūra "Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts".

Urbutis Vincas 1963/2010, Senieji latvių kalbos žodynai, *Knygos apie žodžius*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 71–107.

Urbutis Vincas 1988, Dar apie 1728 m. klaipėdiškių žodyną, *Baltistica* 24(2), 204–214.

Urbutis Vincas 1990, [rec.] „*Lexicon Lithuanicum*“. Rankraštinis XVII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynas / Lietuvos TSR MA Centrinė biblioteka. Įvadą, žodyno teksto transliteraciją ir žodžių rodyklę parengė V. Drotvinas / Vilnius: Mokslo, 1987, – 568 p.; *Baltistica* 26(2), 183–188.

Urbutis Vincas 1999, [rec.] Senasis Konstantino Sirvydo žodynas, Vilnius, 1997, *Archivum Lithuanicum* 1, 143–151.

Zemzare Daina 1956, *Характерные особенности развития латышской лексикографии (до 1900 г.)*, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Рига.

Zemzare Daina 1961, *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*, Rīga: Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

Zubaitienė Vilma 2010, *Pilypo Ruigio Littauisch-deutsches und deutsch-littauisches Lexicon (1747): šaltiniai ir leksikografinis metodas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Zubaitienė Vilma 2013, Kristijono Milkaus žodynas ir Konstantino Sirvydo *Dictionarium trium linguarum, Leksikografija ir leksikologija 3: Konstantino Sirvydo darbai ir jo epocha*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 49–74.

THE EQUIVALENCE PROBLEM IN THE PARALLEL DICTIONARIES OF THE 17TH CENTURY

Summary

This paper deals with the parallel dictionaries of the 17th century Minor Lithuania, the Grand Duchy of Lithuania and Latvia: the anonymous manuscript *Lexicon Lithuanicum* (late 17th century) and Georg Mancelis's *Lettus* (1638) as well as Konstantinas Sirvydas's *Dictionarium*

trium lingvarum (1642) and Georg Elger's *Dictionarium Polono-Latino-Lottaicum* (1683). Two bilingual German-Lithuanian resp. Latvian language and two trilingual Polish-Latin-Lithuanian resp. Latvian language dictionaries were chosen for the research.

The aim of this study is to investigate the equivalence of Lithuanian and Latvian correspondences in the parallel dictionaries of the 17th century, i.e., to reveal how the meaning of the headword (compound word) is reflected in each different language. In order to achieve this aim, the paper identifies what kinds of equivalents (derivatives, adapted loanwords, periphery) are chosen – in other words, the attention is drawn to the formal expression of equivalence. If the number of equivalents is increased, the systematic relations among them are investigated (loanword – native word, neologism – descriptive compound, several synonyms etc.).

Next, the types of equivalents are defined according to their revealed semantic content: the equivalents corresponding or partially corresponding to the meaning as well as the equivalents that only explain the concept expressed by the word of the main language. The semantic content of the equivalents is analyzed based on thematic groups: (a) the names of persons; (b) the names of things; (c) the names of animals and plants; (d) place names; (e) names for a specific period of time; (f) food names; (g) the names of diseases. Later on, the influence of the headwords (German, Polish) on the correspondences of Lithuanian and Latvian is studied. The following step is to analyze the similarities and differences between the Lithuanian and Latvian equivalents in the parallel dictionaries when the same headwords or phrases are translated from German and Polish. It is quite clear that both the established loanwords and neologisms are chosen as equivalents in the researched dictionaries. Once the loanword has become established, it is taken as an equivalent and is regarded as the most relevant indicator of meaning. When a new reality and its translation are not known, a neologism is being created, the synonyms of the wider meaning are given or the meaning is described in a descriptive way. Foreign realities are often translated in a descriptive way by distinguishing an important semantic attribute. Lexicographers perceived the multiplicity of word meaning but did not always provide formal indicators.